

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
KATEDRA ZA ANTROPOLOGIJU

Povijest duhana

DIPLOMSKI RAD

Studentica: Martina Bauk

Mentor: dr. sc. Emil Heršak

Zagreb, rujan 2015.

Sadržaj

Uvod	4-5
O biljci duhana	6-7
Korištenje duhana u Novom svijetu.....	8-12
Prvi Europljani pušači i duhan.....	13-15
Dolazak duhana u Europu.....	16-19
Popularizacija duhana.....	20-23
<i>Orinoco</i> i komercijalizacija duhana.....	24-26
Paradiso Terrestrialis.....	27-28
Šmrkanje kao novi modni hit	29-31
Fabrica del Tobacos, <i>ceegare</i> i <i>papelote</i>	32-35
Epoha cigareta, razvoj brendiranja cigareta i propagande.....	36-39
Cigarete za žene i fenomen „It Girls“.....	40-42
Duhan na filmu.....	43-45
Svjetski ratovi kao propagandna baza za cigarete.....	46-50
„Zdrave cigarete“, cigarete s filterom i televizija.....	51-53
Identitet i pušenje i <i>Virginia slims</i>	54-55

PUŠENJE I PUŠAČKI PRIBOR U AFRICI, AZIJI I BLISKOM ISTOKU

<i>Makaya</i>	56-60
<i>Narghile i qalyan</i>	61-64
<i>Huqqah</i>	65-67
<i>Kiseru</i>	68-70
Duhan u Hrvatskoj	71-73
Duhanska industrija u Hrvatskoj	74-77
Zdravstveni aspekt	78-81
Zaključak	82-83
Literatura	84

Uvod

Diva Nicotiana - posrednica u sklapanju mira, ambasadorica dobre volje, prijateljica u dobru i zlu, zavodnica i grešnica, dama je koja je unatoč svojoj vremenosti bezvremenski fatalna. Danas je postala uobičajenom gošćom gotovo svakog društva, sa njom se susrećemo svakodnevno i na gotovo svim mjestima. Unatoč njezinoj popularnosti i sveprisutnosti, sa njezinom poviješću i recepcijom kroz povijest jako je malo njezinih obožavatelja uistinu upoznato, a još manji broj ih je za takvo što i zainteresiran. U nastojanju kompenziranja tog previda, iz apologetičnog tla neznanja, proključala je mladica posvećena široko obožavanoj divi Nicotiani. Zbog bogatog društvenog i kulturnog života, bujne i šarolike prošlosti ove vremenite dame diplomski rad će samo zagrebati površinu, ali unatoč tome pružit će pregled dotojan prave dive. Pokrit će kratak etimološki pregled, začetak sa obredima i načinima korištenja kod Maya i Azteka, dodir sa prvim europskim pomorcima i dolazak u Europu. Prikazat će se Nicotov manipulacijski utjecaj na prihvaćanje i širenje konzumacije biljke koja će se promjenom sredine, odlaskom na dvor i među kler, uzdići iz prašine u vrtoglave visine.

U diplomskom radu izložiti će se i utjecaj Engleske i njezinih triju kolonija u Americi na popularizaciju pušenja u Starom svijetu, sa naglaskom na uspješno treće uspostavljanje engleske kolonije na području Jamestowna, kao i uspješno uzgajanje virđinijanskog duhana Johna Rolfea koji je osmislio novost u povijesti duhana uvevši koncept brenda po prvi put ikada podarivši svojem proizvodu, virđinijanskom duhanu, ime *Orinoco*. Upravo taj novitet, uvođenje koncepta prema kojem identitet može povećati vrijednosti robe, savršeno je odgovarao tržištu duhana u nastajanju.

Uz širenje običaja pušenja duhana, obradit će se i širenje običaja šmrkanja duhana. Iako je šmrkanje duhana poznato od vremena Jeana Nicota, i iako se šmrkao od Anda do Škotske, prikazat će se i promjena u njegovoj percepciji prema kojoj je duhan postao posljednjim krikom mode. Širenjem duhana kao modnog izričaja obradit će se i jedna od prvih podjela među samim konzumentima duhana koja se očitovala u segregaciji onih koji su pušili od onih koji su šmrkali duhan, a koja je rezultirala protjerivanjem pušača u izdvojene prostore gdje su mogli uživati u svom „anti socijalnom“ ritualu pušenja.

U diplomskom radu obradit će se i formiranje prvih tvornica duhana u Španjolskoj, osnivanje *Tabacalere*, duhanske tvornice te uvođenje državne duhanske trgovine poznate kao *estancos* i u kojima se skupljao dodatan porez. Bit će prikazan i drugačiji oblik konzumacije koji su Španjolci razvili zbog izolacije.

Iznijet će se i kratak pregled razvoja brendiranja cigareta i reklamne propagande duhanskih proizvoda. Od nastajanja marki, odnosno imena ili simbola koji bi predstavljao proizvod stavljen u oko javnosti preko marketinške psihologije „besplatnog“ dobivanja nečega dodatnog (primjerice stavljanje slika žena na samo pakiranje te izdavanje sakupljačkih izdanja) preko ratnih kampanja u kojima je pušenje odražavalo patriotizam do poslijeratne promjene reklamne retorike usmjerene prema radničkoj klasi.

U diplomskom radu prikazat će se i sve učestalija pojava žena kao konzumenata duhanskih proizvoda, kao i razlozi konzumiranja, koji su se kretali od izražavanja solidarnosti sa muškarcima sve do upoznavanja novih muškaraca. Kao jedan od važnih aspekata i u reklamiranju i u stvaranju identiteta iznijet će se pojava filma koji je zauvijek promijenio pušenje jer je kino, kao ništa prije njega, uzdiglo kult izgleda.

Izložiti će se utjecaj pojave rock'n'rolla koji je 1950-ih iznjedrio novi kult identiteta baziran na pobuni i proširenje na neiskorišteno tržište za proizvođače duhana u vidu tinejdžera. Osim borbe za novo tržište, obradit će se i pojava posebne niše tržišta „zdravih“ cigareta za invalide i bolesnike u obliku cigareta sa mentolom, kao i druge vrste zdravih cigareta sa filterskim vrhom od vate. Prikazat će se utjecaj televizije kao novog medija koji nisu propustili iskoristiti ni proizvođači duhana.

Uz upotrebe duhana u zapadnim zemljama Europe i Americi diplomski rad će pružiti kratak uvid u upotrebu duhana u Africi, Indiji i Japanu sa posebnostima vezanim uz svako od tih područja. Izložiti će se i kratak presjek povijesti duhana i duhanske industrije u Hrvatskoj.

Zaključno će biti obrađen i utjecaj pušenja na zdravlje, kao i podaci o zdravstvenim studijama i širenjem svjesnosti o negativnim stranama pušenja cigareta.

O biljci duhana

Rod *Nicotiana* sastoji se od 64 vrste, a dvije vrste (*Nicotianu rusticu* i *Nicotianu tabacum*) koriste ljudi. *Nicotiana tabacum* danas se najčešće koristi za konzumaciju u obliku pušenja.¹ *Nicotiana rustica* je vrlo jaka vrsta duhana čiji listovi sadrže visoku koncentraciju nikotina – devet puta više nego vrsta *Nicotiana tabacum*. Zbog snažnog djelovanja često je korištena u šamanističkim ritualima. U Južnoj Americi poznata je kao *mapacho*. Biljka može narasti do 80 centimetara visine. Listovi su manji od listova *Nicotiane tabacum*, a cvijet je žute boje.

Nicotiana tabacum je najraširenija vrsta duhana koja se uzgaja na svih pet kontinenata. Iako je tropska i suptropska biljka do danas se proširila i u umjerenu klimatsku zonu. Može narasti od 1 do 2 metra visine. Listovi mogu biti različitih oblika, veličina i nijansi. Cvijet biljke može biti žute, zelenkastožute, crvene, ružičaste i ljubičaste boje.

Nicotiana rustica i *Nicotiana tabacum* autohtone su američke vrste, a smatra se da su ljudi u dodir sa njima došli prije otprilike 18 000 godina. Ljudi koji su prvi naselili Američki kontinent nisu poznavali duhan i nisu pušili. Prvi naseljenici bili su azijskog podrijetla te su se nakon prelaska Beringovog prolaza raselili južno diljem kontinenta. Na područjima na kojima su se flora i fauna podudarali sa onima koje su napustili nastavili su nomadski način života. Međutim, u južnim dijelovima kontinenta započela je kultivacija biljaka, gradnja gradova, formiranje zakona, kao i nastajanje carstava kroz osvajanja. I nomadski i sjedilački narodi posjedovali su herbološko znanje koje su primjenjivali na biljke sa kojima su se prvi put susreli na novom području poput krumpira, rajčice, gume, čokolade, duhana, itd. Mjesto podrijetla, odnosno sastajalište genetičkog podrijetla vrste i područja na kojem je prvi put duhan kultiviran, biljni genetičari su locirali u Peruanskim Andama. Procjene prvog datuma kultivacije sežu 5 000-3 000 pr. Kr. nakon čega se upotreba duhana proširila prema sjeveru, a do dolaska Kristofora Kolumba 1492. godine duhan se proširio u sve dijelove kontinenta uključujući i izdvojene otoke poput Kube.²

---

¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 2.

² Isto, 3.

Važno je razjasniti etimologiju termina *tobacco*, ponajprije jer predstavlja jedan od najstarijih termina kojima se označavao duhan. *Tobacco* je etimološki karipskog podrijetla i predstavlja europsku fonetizaciju domorodačke riječi. Uz *tobacco* pojavile su se i još dva termina: *cohoba* i *petun*. *Petun* se spominje u spisima karmelićanskog fratra André Theveta, koji je poslan u Brazil da uspostavi protestansku prisutnost u Novom svijetu: „Postoji još jedna tajna biljka koju na svojem jeziku nazivaju Petun, koju stalno nose sa sobom jer smatraju da je korisna za mnogo stvari.“³ Nakon što je duhan zadobio komercijalnu vrijednost *tobacco* je prihvaćen kao identitet biljke, a Thevetov termin *petun* postao je naziv za duhanovu rođakinju – cvijet petunije. Thevet je, kao i Cartier, sam iskušao pušenje duhana i ostavio zapis: „Kršćani koji sada nastanjuju Brazil postali su željni ove biljke i njezina mirisa, iako njezina prva upotreba nije bez opasnosti prije no što se na nju ne navikne jer taj dim izaziva znojenje i slabost, čak i nesvjesticu.“⁴

---

³ Isto, 33.

⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 33.

Korištenje duhana u Novom svijetu

Nije poznato kako ni zašto je duhan zaintrigirao ljude, ali je poznato da su rani Amerikanci izmislili novu metodu konzumiranja biljke duhana putem pušenja. Pušenje je, uz potkožnu upotrebu igle, najbrži put za apsorpciju sastojaka u krvotok. Jedna od hipoteza navodi da se pušenje najvjerojatnije razvilo iz šmrkanja, odnosno inhaliranja u prah izmrvljenog duhana kroz nos. Tube za inhaliranje su među najdrevnijim sa duhanom povezanim artefaktima otkrivenim u Amerikama, a praksa šmrkanja burmuta koegzistirala je sa pušenjem u Južnoj i Centralnoj Americi. Šmrkanje, kao oblik ljudske navike, jedinstveno je za Amerike čiji su naseljenici nos smatrali multifunkcionalnim prolazom. Kroz nos su šmrkali, pušili, pa čak i pili.⁵

Kretanjem iz središta podrijetla duhana, oko Andi, prema sjeveru može se pronaći cijeli spektar razloga za korištenje duhana, kao i niz različitih oblika primjene. Duhan se inhalirao, žvakao, jeo, pio, pušio, mazao po tijelu, koristio u kapima za oči i napicima. Puhao se ratnicima u lice prije bitke, preko polja prije sijanja, kao i po ženama prije koitusa. Duhan se nudio bogovima, primao kao dar, ali i služio kao blag narkotik za svakodnevnu primjenu kod žena i muškaraca. Mala količina duhana ima blag učinak na konzumenta, dok velike doze uzrokuju halucinacije, trans, a ponekad i smrt. Duhan je moćan insekticid, a puhanje dima po voćkama bila je učinkovita metoda ubijanja štetočina. Neka južnoamerička plemena nanosila su sok duhana izravno na kožu kako bi ubili uši i druge parazite. Tim stvarnim kvalitetama pridružena su i neka mitska obilježja povezana sa čišćenjem i plodnošću, koja su rezultirala puhanjem dima na djevice prilikom prve bračne noći. Kao rezultat korištenja za vrijeme sezone žetve duhan je postao povezan sa inicijacijom te su ga brojna plemena koristila kao simbol obreda prelaska iz djeteta u odraslog muškarca. Kao dio inicijacije, u plemenu Tucano iz sjeverozapadne Amazone, adolescentni dječaci konzumirali bi burmut neposredno prije formalnog upoznavanja sa svetom prostitutkom u novopoprimitljenim ulogama odraslih muškaraca.⁶

---

⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 4.

⁶ Isto, 5.

Najvažnija upotreba duhana u sjevernoameričkim društvima bila je u obliku lijeka. Njegova blaga analgetička svojstva i antiseptička obilježja označila su ga kao idealno sredstvo za liječenje blagih bolesti poput zubobolje (listovi duhana stavljali su se oko zuba koji boli) ili rana (listovi ili sok duhana stavljali su se na ozljeđeno područje). Vjerovalo se da je učinkovit lijek kod ugriza zmije, što je rezultiralo poprimanjem uloge amajlije koja štiti od zmija.⁷

Duhan je imao centralnu ulogu u duhovnoj praksi šamana. U odgovarajućim dozama duhan je opasno jaka droga i fatalan otrov. Šamani su duhan nerijetko koristili u kombinaciji sa drugim narkoticima kako bi postigli stanje blisko smrti u uvjerenju da je osoba koja pobjedi smrt izlječenjem samoga sebe sposobna liječiti druge. Šamani koji su prolazili inicijaciju morali su konzumirati količinu duhana koja bi ih dovela korak do smrti. Duhovna putovanja koje je prolazio šaman percipirana su kao realna iskustva popraćena velikim opasnostima. „Duhanski šaman“ koristio je biljku duhana u svim aspektima svojih aktivnosti. Ritualni dim sa kojim je šaman davao blagoslov ili zaštitu od neprijatelja (i materijalnih i duhovnih) simbolizira transformaciju u kojoj duhanski dim predstavlja vodičev duh.⁸

Na način konzumiranja duhana u Južnoj Americi utjecali su i klimatski uvjeti, pa je tako na rijetkom i suhom zraku Anda, na kojem je bilo teško pušiti, prevladalo šmrkanje burmuta. U močvarnim područjima Amazone, gdje se vatra nije mogla lako paliti ni održavati, duhan se konzumirao u obliku pića. Međutim, bitno je napomenuti da su različiti oblici konzumacije nerijetko istovremeno koegzistirali, odnosno jedan je oblik bio korišten svakodnevno, a drugi prilikom izvođenja rituala.

Pri konzumiranju duhana u obliku žvakanja listovi duhana miješali su se sa pepelom ili soli, oblikovali u role te se stavljali bolesniku pod obraz ili pod usnu nakon čega bi se sokovi miješali sa slinom. Duhan se pio u obliku svjevrnog čaja pri čemu su se listovi duhana kuhali ili namakali u vodi, a tekućina se konzumirala ili kroz nos ili kroz usta. Konzumacija duhana putem pića bila je najpopularnija među šamanima s obzirom da se jačina napitka mogla prilagoditi i lako dobiti odgovarajuća doza za obred. Konzumiranje duhana u obliku pića omogućavalo je dodavanje drugih narkotika u napitak. Lovci nekih plemena stavljali su sok duhana u kapi za oči kako bi bolje vidjeli u mraku, a u rijetkim slučajevima taj privilegij prenosio se i na lovačke pse. Čaj od duhana koristio se i analno kao oblik klistira. Jedan od najranijih primjera (izrađen od šuplje kosti) pronađen je u grobnici Kolumbijskog šamana i

---

⁷ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 6.

⁸ Isto, 6-7.

datiran je cca. 500 n.e. Među nekim južnoameričkim civilizacijama popularna je bila i druga varijanta ispijanja duhana – lizanje duhana.⁹

Lizanje duhana je oblik konzumacije koji je nastajao pretvaranjem čaja od duhana u sirup ili žele poznat kao *ambil*. *Ambil* se konzumirao umakanjem štapića ili prsta u žele te utrlljavanjem u desni. Nerijetko su ga nosili sa sobom u maloj posudici vezanoj oko vrata.

Šmrkanje je bilo jedinstveno za Amerike. Duhanski prah je nastajao sušenjem, dimljenjem, te usitnjavanjem u prah listova duhana. Dobiven prah čuvao se u tikvama ili zdjelama za vodu. U kombinaciji sa duhanom ušmrkavale su se i druge biljke, a najčešće koka. Za šmrkanje su se koristili razni predmeti, od kojih su najjednostavnije bile šuplje grančice. Neka plemena su za brži narkotički efekt koristila sistem ušmrkavanja iz nosa u nos između dvije osobe. Šmrkanje je bila dominantna metoda među Inkama.

Najčešći oblik konzumacije duhana u Južnoj Americi bilo je pušenje cigara ili jednostavnog oblika cigareta, koje su se sastojale od komada duhana zamotanog u musa listove ili kukuruzne lupine. Šamani su koristili dim duhana za ozdravljanje ili blagoslov, ali i kao oblik hrane za okrepu svojih duhova vodiča.¹⁰

Cigara je bila dominantan oblik za konzumaciju duhana, a veličina je bila proizvoljna što je najviše do izražaja dolazilo kod šamana, kod kojih duljina od jednog metra nije bila neuobičajena. Cigara se radila od duhana zamotanog oko grane ili komada drveta banane. Šamani su svoje cigare nerijetko posipali carana granulama, koje bi zatim utjecale na glasnice i glas pušača činile grubim i dubokim te dostojnim razgovora između čovjeka i duhovnih sila. Cigare za hedonističku, svakodnevnu upotrebu, dolazile se u nizu veličina i oblika.

Za pušenje se smatralo da otklanja glad, a cigare su se nudile kao znak dobrodošlice i prijateljstva. Pušile su se za opuštanje i kao samoprimjenjiv lijek, a služile su i za zaštitu od zlih duhova i grmljavinskih oluja. Najranija povijesna zabilježenost korištenja duhana u Centralnoj Americi pronađena je među mayanskim artefaktima (metropolitanska civilizacija je procvatila između 2000 pr. Kr i 900 n.e).¹¹

Maye su uzgajale duhan i njegovu konzumaciju smatrale, ne samo oblikom zadovoljstva, već i ritualom velikog značaja, čemu u korist služi i činjenica da su barem dva boga bila pušači.

---

⁹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 7-8.

¹⁰ Isto, 9.

¹¹ Isto, 10.

Maye su vjerovala da je čovječanstvo nastalo iz božje krvi te je ljudska svrha na Zemlji bila vraćati krv natrag što je češće moguće, bez obzira da li se radilo o krvi vlastitog ili drugog naroda. Nakon što bi se krv prolila, kako bi se nahranilo i komuniciralo sa bogovima, ona se upijala u komade odjeće te palila. Dim, koji se zatim uzdizao, služio je kao sredstvo za prijenos mayanskih žrtvenih prinosa božanstvima. Kada nisu koristili automutilaciju Maye su se molile pušeci jer je pušenje predstavljalo komunikaciju sa božanskim bićima. Međutim, nerijetko su pušenje koristili u hedonističke svrhe. Maye su bili prvi povjesničari pušenja i elegantnog prikazivanja pušača, mitskog i realnog.¹²

Azteci su, kao i Maye, pušili zbog zadovoljstva, zdravlja i rituala. S obzirom da su bili herbolozi duhan su koristili za liječenje brojnih bolesti. Neki od brojnih propisa preživjeli su u kodeksu koji su prepisali njihovi španjolski osvajači.¹³

U kreacijskom mitu plemena Ogolala Sioux može se pronaći i mit o nastanku lule:

Treći djed s mjesta gdje sunce uvijek sja (= istok) isto mu je rekao: "Budi hrabar, mlađi brate"... (21) i dao je Crnom Losu lulu s orlom kliktašem (*wanblí glešká*, engl. *spotted eagle*) na njoj, rekavši da će hodati po zemlji i sve bolesti izliječiti... onda je pokazao na sasvim crvenog čovjeka i čovjek je legnuo, okrenuo se i pretvorio u bizona (22). - Šesti djed... Duh Zemlja... bio je sijed i star... ali dok ga je Crni Los gledao činilo se da ga zna... i djed se počeo mijenjati, vraćaju se u mladost i do vremena kada je Crni Los bio dječak... "I znao sam da je on = ja, sa svim godinama koje će biti moje na kraju..." i kada je opet šesti djed bio star rekao je "Moj dječake [Sine moj], budi hrabar, moja moć bit će tvoja i trebat ćeš je, jer će tvoj narod i zemlja imati poteškoće" (23). ... - Jahao je sada na zemlji niz rijeke i vidio krug sela u dolini, i Glas je rekao "Vidi narod. Tvoj je. Požuri se. Orlovim Krilom Ispružen"... ljudi su žalovali za umrlima, i umirali u gotovo svakom tipiju uz mrtve... Crni Los htio je plakati, ali kada je prošao kroz selo, svi su ljudi bili iza njega sa sretnim licima... rekao je Glas: "dali su ti sredinu kruga naroda da ga oživiš"... i rekao je "daj im sada cvjetajući štap da mogu cvjetati, i svetu lulu da mogu upoznati moć koja je mir, i krila bijelog diva da mogu izdržati i suočiti se sa svim vjetrovima s hrabrošću... i zato je Crni Los ubacio sjajni crveni štap u sredinu kruga naroda... (26). ... - Dok su konji stajali, četiri djevice, najljepše odikada na Zemlji, prošle su kroz krug... grimizno odjevene i jedna iz svih četiri strana zemlje... stale su uz velikog vranca, i jedna je držala drvenu času vode, jedna bijelo krilo, jedna lulu i jedan krug naroda... Pobijedio je" – sva je šestorica uzviknula, stvorivši grom; svaki mu je djed dao dar koji mu je prije dao: čašu vode i luk i strijelu (moć oživjeti i uništiti), bijelo krilo za čišćenje i biljku za liječenje; svetu lulu; cvjetajući štap (34).

- Kad se ide lamentirati mora se izabrati umnog starog čarobnjaka (*wichásha wak'hán*, "sveti čovjek", ili engl. *medicine man*)... on (sveti čovjek) mora napuniti i ponuditi lulu Šest Silama i četveronošcima i krilima zraka i mora poći zajedno gledati... Jedan stari i dobar čovjek, Malo Repova (*Sinté Čónala*, dosl. Rep Malo, engl. *Few Tails*, rus. *Mano Xocmox*) rado je pristao pomoći Crnom Losu. Prvo, prema savjetu čarobnjaka, Crni Los morao je gladovati četiri dana i samo piti vodu... Zatim... kada mu je ponudio lulu... morao je ući, da se pročisti, u "kolibu za znojenje" (*ini kağapi*), napravljenu od vrbinah

¹² I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 11.

¹³ Isto, 12.

grana postavljenih u zemlju, zaokruženih na vrhu i pokrivenih bizonskim ogrtačem... (139).¹⁴

Arheološki dokazi u obliku primitivnih lula ukazuju na činjenicu da je duhan došao u sjeverne dijelove američkog kontinenta prije 2 500 pr. Kr. Do dolaska Europljana u Sjevernu Ameriku upotreba lula bila je rezervirana isključivo za muškarce. Lule su bile veoma cijenjena imovina i pokapale su se zajedno sa vlasnikom. Dizajn duhanskih lula je u kulturi Adena/ Hopewell imao tri stadija tijekom kojih su dekoracije postajale sve intrigantnije, a dizajn sve funkcionalniji.¹⁵

Rane lule bile su veliki, teški predmeti napravljeni od jednog komada kamena. Razvojem vještine lule su postajale sve manje i ukrašavale su se urezivanjem ukrasa u obliku životinja i ljudi. Za osobne potrebe koristile su se kada je osoba željela komunicirati sa svojim totemom ili svijetom duhova. Oblikovale su se tako da su predstavljale određenu totemsku životinju. Pušenje lule bio je oblik duboke meditacije, a lula sredstvo koje je pušača uzdizalo iznad meteža ovozemaljskog svijeta. Inhalacijom bi pušač doslovno pio supstancu vječnosti, a dim koji bi izdahnuo predstavljao bi njegova pitanja ili želje u obliku prihvatljivom duhovima. Nakon što bi pušač upalio lulu jednom bi izdahnuo u svaku od četiri strane svijeta – sjever, jug, istok i zapad – kako bi usmjerio svoje molitve prema željenim primateljima.¹⁶ Objašnjenje za to može se pronaći i u zapisima Crnoga Losa, naime brojevi 4 i 12 imaju simbolično značenje, ne samo za četiri strana svijeta, nego i za četiri sezona, četiri ljudska doba i četiri uspona u povijesti plemena... Simboli pravaca: zapad – crni ili plavi, jesen, vranci, čaša neba, luk, starost; sjever – bijeli, zima, bijeli konji, bijelo krilo velikog diva, biljka, smrt (ali i borba protiv smrti); istok – crven, proljeće, riđani, jutarnja zvijezda, lula, mladost; jug – žuti, ljeto, izabele, sveti krug, cvjetajući štap, zrelost.¹⁷

---

¹⁴ R. Todd Wise, *The Great Vision Quest of Black Elk as Literary Ritual*, 21, 22, 23, 26, 34, 139.

¹⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 14.

¹⁶ Isto, 15.

¹⁷ R. Todd Wise, *The Great Vision Quest of Black Elk as Literary Ritual*, 2, 18, 21, 22, 23, 24, 25.

Prvi Europljani pušači i duhan

Kristofor Kolumbo uspio je od španjolskog dvora 1492. godine ishodovati odobrenje za novac i brodove. Pod izlikom putovanja u Granadu kanio je otići u Kinu u potpuno suprotnom, dužem smjeru. Kolumbo je napustio Palos u Španjolskoj 03.08.1492. godine sa flotom od tri broda. Do Bahama je stigao 11.10.1492. godine, otok prozvao San Salvador te ga zauzeo u ime Ferdinanda i Izabele Španjolske. Prilikom upoznavanja sa domorodačkim stanovništvom u znak dobrodošlice primio je darove koji su se sastojali od perli, voća i sušenih listova duhana koji su posadi bili u potpunosti nepoznati i na kraju završili rasuti oceanom.

Kolumbo je na Kubu dospio 28.10.1492. godine te je na otok poslao izaslanike sa kraljevskim pismom namijenjenim Velikom Kanu. Izaslanici su se vratili sa neisporučenim pismom i izvještajima o raznim neobičnim i dotad neviđenim ritualima, poput pušenja. Rodrigo de Jerez i Luis de Torres bili su članovi ekipe koja je bila izaslana na otok, iskušali su ritual pušenja duhana te ujedno postali prvi Europljani koji su pušili duhan. Bio je to prvi dodir Europljana sa Amerikom i nečim potpuno novim i toliko drugačijim da za to nije postojao čak ni naziv.¹⁸

Nažalost, reakcija prvih Europljana na pušenje duhana nije ostala sačuvana u originalnom zapisu, ali postoji kopija Kolumbova dnevnika koju je 1514. godine prepisao Fra Bartolomé de Las Casas, kasnije poznat kao Sv. Bartolomé. Ta prepiska, zbog Bartoloméova stajališta da Kolumbova otkrića nisu sasvim pozitivna i u duhu kršćanstva, ne doprinosi neutralnoj i objektivnoj znanstvenoj strani koja su ta otkrića imala. Sv. Bartolomé je prepisku Kolumbova dnevnika napisao u trećem licu i dodao svoje komentare koji su uključivali zapažanja koje je sam prikupio na svojim putovanjima u Amerike.¹⁹ Las Casas donosi i opis susreta prvih Europljana, odnosno članova Kolumbove posade sa duhanom:

„Sretoše ta dvojica kršćana (Rodrigo de Jerez and Luis de Torres) putem mnogo ljudi što su išli svojim selima. Bilo je muškaraca i žena. Muževi su stalno u ruci imali ugarak i nekakve trave koje su mirisali. To je neka suha trava zamotana u isto tako suh list nalik na one puhalice od papira što ih dječaci čine o Uskrsu. Na jednom je kraju ta cijev upaljena, a oni na drugi kraj sišu ili srču ili već nekako u sebe primaju onaj dim. Njime se rekbi uspavljaju i maltene opijaju, ali kažu da

---

¹⁸ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 21-23.

¹⁹ Isto, 23.

tada ne osjećaju umora. Te cijevi ili puhaljke ili kako god hoćete da ih nazovemo oni nazivaju *tabacos*.²⁰

I Rodrigo de Jerez i Luis de Torres su tijekom tri mjeseca provedena u Americi preuzeli naviku pušenja. Zbog loših prilika Kolumbov povratak u Španjolsku dogodio se tek u ožujku 1493. godine, kada je dočekan sa velikim počastima. S obzirom da je iz Amerike donio zlato osigurao je novi povratak i daljnja istraživanja Amerike u koju se vratio u rujnu 1493. godine sa 17 brodova i 1200 ljudi.²¹

Pri dolasku u Novi svijet Bartoloméo de Las Casas se našao ogorčen i u nevjerici prilikom prisustvovanja činu konzumiranja duhana od strane Europljana: „Na otoku Espaňoli sam vidio Španjolaca koji su se bili navikli udisati tu travu i, kad bi bili ukoreni i kad su im rekli da je to loša navada, odgovarali su da nije u njihovoj moći da se toga okane.“²² Jasno je da je Europljanima u to doba pojam ovisnosti bio nepoznanica, ali unatoč tome pretjerano ili opsesivno konzumiranje bilo čega kupovnog bilo je kategorizirano kao grijeh.

Zbog povezivanja pušenja sa Europljanima zaraženim sifilisom, kršćani su počeli razvijati duhovnu averziju prema duhanu. Reputacija duhana, kao aktivnog alata Antikrista u funkciji njegova glasnika ljudskim podanicima, razvila se kada su Španjolci dospjeli na američko kopno.²³ Ekspedicija Hernána Cortésa neprijatelje je pronašla u Aztecima. Zahvaljujući brojnim neprijateljima, koje su Azteci stekli u zemljama iz kojih su prinosili ritualne žrtve u obliku djevice i djece kojima se obredno vadilo srce, Cortés je stekao 150 000 lokalnih saveznika. Cortés je po dolasku u glavni grad Azteka u zatočeništvo uzeo vladara Montezumu II u zamjenu za svo blago. Iako zatočen, Montezuma je dobio dopuštenje zadržavanja svih privilegija, pa tako i privilegija rituala pušenja: „na stolu su bile i tri tube, bogato oslikane i ukrašene u kojima su se nalazile ... biljke koje su zvali duhan (*tobacco*), a kada bi jelo bilo završeno, nakon plesa i pjevanja pred njim te uklanjanja stola, on je inhalirao dim iz jedne od tih tuba.“²⁴

---

²⁰ K. Kolumbo, *PUTOVANJE U NOVI SVIJET Dnevnici – pisma*, 64.

²¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 24.

²² K. Kolumbo, *PUTOVANJE U NOVI SVIJET Dnevnici – pisma*, 64.

²³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 27.

²⁴ Isto, 29-30.

Istovremeno sa konkvistadorima u Ameriku počinju pristizati i drugi europski istraživači kojima cilj nije bio pokrštavanje domorodaca i osvajanje zemlje u ime kralja. Drugi europski istraživači bili su zainteresirani za suradnju sa domorcima, što je za posljedicu imalo povećan interes za običaje autohtonog stanovništva. Najraniji opis taktilnog iskustva pušenja umjesto vizualne percepcije može se pronaći u *Bréf Récit et succincte narration de la navigation faite en 1535 et 1536 par le capitaine Jacques Cartier aux îles de Canada, Hochelaga, Saguenay et autres* bretonskog pomorca Jacquesa Cartiera, koji je 1534. godine putovao u Novi svijet inspiriran blagom koje su sunarodnjaci Bretoni preoteli sa jednog od Cortésovih brodova na povratku u Španjolsku. Cartier se susreo sa duhanom na području današnje Kanade gdje mu je pleme Irokeza ponudilo lulu u znak dobrodošlice. Cartier je bio fasciniran pušenjem, a njegovi opisi uključivali su način na koji se duhan uzgaja, kako se priprema za konzumaciju, u koju svrhu se koristi, kao i i samo taktilno iskustvo pušenja duhana:

Tamo je rasla određene vrsta biljke, koju su ljeti prikupljali u velikim zalihama za cijelu godinu i jedino ju muškarci upotrebljavaju. Prvo ju suše na Suncu, zatim ju nose oko vrata u koži zvijeri napravljenom u obliku male vreće sa šupljim dijelom izrađenim od kamena ili drveta poput lule: kada požele, od nje rade prah koji umeću u kraj spomenute lule nakon stavljanja sloja zapaljenog ugljena sišu drugi kraj dok ne napune tijela dimom i dok im dim ne počne izlaziti usta i nosnice kao kroz dimnjak. Kažu da im to pomaže u održavanju topline i zdravlja. I mi smo isprobali dim, dok nam je bio u ustima toliko je bio vruć da se činilo kao da su u njega stavili papar.²⁵

Španjolci i drugi istraživači Novog svijeta uz običaj pušenja, susreli su se i sa običajem šmrkanja. Talijanski istraživač, Amerigo Vespucci, po dolasku u Brazil zabiježio je ritual šmrkanja koke :

Pronašli smo ... najsurovije i najneciviliziranije ljude ... svi su imali ispupčeni obraze od vrste zelene biljke koju su žvakali kao marva ... viseći oko vrata svatko je od njih nosio dvije tikve od kojih je jedna bila puna biljke koju je držao u ustima, a druga je bila puna bijelog praha poput krede u prahu. Često su stavljali štapić ... u tikvu sa brašnom, uvlačivši u jednu i u drugu stranu usta miješajući brašno sa biljkom koja se već nalazila u ustima.²⁶

Španjolci su od Inka i Azteka preuzeli duhan i njegovu upotrebu proširili diljem svijeta. Duhan je u Španjolsku populaciju infiltriran preko rimokatoličkog svećeništva koje ga je najčešće koristilo za šmrkanje.

---

²⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 31.

²⁶ Isto, 35-36.

Dolazak duhana u Europu

Priče o duhanu u Europu su dospjele prije dolaska same biljke. Ni Kolumbo ni drugi europski istraživači, koji su plovili Atlantskim oceanom, nisu u Europu donijeli sjemenke duhana. Po povratku u Španjolsku, Rodriga de Jereza, jednog od dvojice prvih Europljana koji su isprobali pušenje duhana i pretvorili ga u naviku, Inkvizicija je na tri godine utamničila zbog pušenja duhana u javnosti.²⁷

Međutim, priče o postojanju ljekovitih svojstava duhana počele su sve više dobivati zamah i naposljetku su uspjele nadjačati duhovno zgražanje nad konzumacijom te su tijekom 1550-ih prve sjemenke duhana došle u Španjolsku i Portugal. Duhan je svoj europski život započeo u dvorskim vrtovima gdje su ga uzgajali i proučavali dvorski liječnici. Vezanje duhana uz plemstvo uvelike je utjecalo na promjenu u percepciji doživljavanja duhana, koja je sada oslikavala poželjnost. Kraljevi su zahtjevali duhan kao dio svojeg vlastitog vrta, a taj je gotovo pomodarski trend uzgajanja duhana ubrzo preplavio Europu.

Moglo bi se reći da je sve započelo kada je Jean Nicot 1559. godine poslan iz Francuske u Lisabon da ugovori brak između petnaestogodišnjeg sina portugalskog kralja i šesnaestogodišnje kćeri francuskog kralja Henrika II. Prilikom tog posjeta Nicot je od poznatog portugalskog botaničara Damiao de Goesa tražio i dobio mladice biljke duhana. Dotada se duhan uzgajao isključivo zbog estetike. Najveći problem sa duhanom nalazio se u činjenici da se uopće nije mogao pronaći u europskim herbarijima koji su opisivali samo biljke koje su rasle na području Mediterana zbog čega se nije znalo kako se biljka može koristiti i što bi mogla liječiti. Europska medicina tog razdoblja bazirala se na konceptu Galenovih humora. Galenov sistem bolesti je shvaćao kao poremećaj u prirodnoj ravnoteži ljudskih tjelesnih tekućina poznatih kao humori. Četiri humorne tekućine sastojale su se od flegme, žute žuči, crne žuči i krvi. Svaki humor se sastojao od mokre ili suhe, te vruće ili hladne esencije. Krv je primjerice bila vruća i mokra. Zdravlje se uspostavljalo rebalansiranjem humora koje se postizalo prehranom, ljekovima i puštanjem krvi.

---

²⁷ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 38.

Nicot je bio svjestan da ljekovita svojstva duhana mogu biti potvrđena ukoliko se korištenje biljke može smjestiti unutar Galenova sistema, kao primjerice vruće i suho te poslužiti pri uravnotežavanju flegme koja je bila hladna i mokra. Upravo je to bilo ključno za lansiranje biljke duhana u terapijsku upotrebu europske svakodnevice. Nicot je u nekoliko slučajeva uspio izlječenje postići korištenjem tinktura spravljenih od listova duhana. Siguran u uspjeh, biljke i sjemenke duhana poslao je francuskoj kraljici Katarini de' Medici, koju je njezina fascinacija alkemijom, magijom i praznovjerjem činila savršenim primateljem nove i moćne biljke.²⁸ Nicot je uz biljke i sjemenke duhana priložio i pismo u kojem su se nalazila svjedočanstva o ozdravljjućim moćima duhana, kao i uputa o upotrebi duhana koja je uz vanjsku aplikaciju navodila i konzumaciju šmrkanjem. Na kraljevskom dvoru, koje nije obilovalo ranama i bolestima koje bi zahtjevale vanjsku upotrebu, prevladala je konzumacija šmrkanja duhana ili kako se na dvoru zvao *Nicotove biljke*, kao svojevrsna preventiva koja bi se danas mogla usporediti sa uzimanjem vitamina. Dvorska konzumacija duhana šmrkanjem ubrzo je rezultirala njegovom širokom rasprostranjenošću. Nicotovi eksperimenti sa duhanom dospjeli su do Portugala gdje je Papinski Nuncij, Monsignor Prospero St. Croce, na zahtjev samog Pape nabavio sjemenke duhana koje su potom posađene u Vatikanu.²⁹

Duhan je dospio i u Italiju pod zaštitom Cosima de' Medicija, velikog vojvode Toskane i najbogatijeg čovjeka Europe, koji je sjemenke duhana nabavio od rođakinje, francuske kraljice Katarine de' Medici. Cosimo de' Medici je sjemenke duhana povjerio biskupu Saluzza, koji ih je potom uzgajao u vojvodinoj palači. Iz palače Cosima de' Medicija svećenici su sjemenke raznijeli po ostalim talijanskim kraljevstvima odakle je duhan dospio i u Češku.³⁰

Kada je seviljski doktor Nicolás Monardes 1565. godine objavio pamflet koji navodi ozdravljjuća svojstva duhana, medicinska reputacija biljke duhana doživjela je novi uzlet. Njegov govor u slavu duhana nazvan „*Radosne vijesti Novopronađenog svijeta*“, po izazvanom entuzijazmu i pretjerivanju, nije bio nadmašen čak ni u zlatno doba reklamiranja cigareta. „*Radosne vijesti Novopronađenog svijeta*“ započinju sa izlaganjem o blagotvornim učincima duhana na ljudski mozak koji čiste i okrepljuju.

---

²⁸ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 39-40.

²⁹ Isto, 40.

³⁰ Isto, 40.

Doktor Monardes duhan je preporučao kao učinkovit lijek protiv bilo koje bolesti svih unutarnjeg organa, protiv lošeg zadaha, kod djece koja su se prejela mesa, bubrežnog kamenca, zubobolje, ugriza tigra, rana od otrovnih strijela i svih drugih rana. Nakon što je doktor Monardes duhan postavio kao univerzalan lijek za ljude, zabilježio je i efikasnost duhana u primjeni na životinjama. Tvrdio je da duhan može izlječiti stoku od svježih rana, crvnih infekcija, kao i bilo kojeg parazita. Objavio je da duhan ima sposobnost otklanjanja osjećaja gladi, nesanice i sposobnost povećanja izdržljivosti. Objavljivanje „*Joyful News of our Newe Founde Worlde*“ izazvalo je val interesa za duhan diljem Europe. Pamflet je preveden na latinski, engleski, francuski i talijanski.

Francuski prevoditelj, u želji za osiguravanjem maksimalne prodaje, u potpunosti je iscrpio kraljevsku poveznicu i knjigu posvetio Katarini de' Medici. Čak je pod gravuru biljke duhana stavio naziv '*Herba Medici*' u pokušaju da preimenuje biljku u čast kraljici.

Herbariji tog razdoblja, koji su bili vodiči za upotrebu biljaka sa kulinarskim ili medicinskim svojstvima, po prvi su put počeli prikazivati biljku duhana. *Nova stirpium adversaria*, objavljena u Antwerpenu 1576. godine, prikazuje crtež biljke duhana i ideju kako bi pušač duhana mogao izgledati jer je pušenje duhana još uvijek bilo rijedak oblik konzumacije duhana u Europi.³¹

U ovom stadiju europske egzistencije većina proizvedenog duhana na kontinentu potjecala je iz domaćeg uzgoja. Navika šmrkanja proširila se izvan francuskog dvora ponajviše kao posljedica lječničkog propisivanja. Preferiranje stranog duhana uvezenog sa Kube pred domaćim uzgojem zbog „jačih“ medicinskih rezultata započelo je grupom zdravstvenih fanatika na dvoru, a rezultiralo je porastom apetita za stranim duhanom i uvođenjem duhana kao uobičajenog tereta na španjolskim i portugalskim brodovima.³²

Cijena duhana u malim količinama bila je visoka i samo bogati su mogli priuštiti tako besprijekoran lijek. Unatoč tome potražnja je rasla, a kultivacija duhana u Novom svijetu i njegov transport iz Novog svijeta polako je postajao internacionalan posao.³³

Biljka duhana dospjela je u Italiju, Njemačku, pa čak i Švicarsku. Reakcije zemalja na duhan otkrivale su karakter zemalja. Francuzi su ga koristili za zaštitu od bolesti i očuvanje ljepote. Talijani su ga predali u ruke svećenika i koristili po njihovom napatku. Njemci su ga

---

³¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 40-41.

³² Isto, 42.

³³ Isto, 43.

pregledali po tadašnjim najboljim standardima i proglasili ga „nasilnom biljkom“. U Švicarskoj se najprije testirao na psu, a potom se proglasio sigurnim i preporučio ljudskoj konzumaciji. Engleska se, međutim, usredotočila na potpuno drugačije opravdanje konzumacije duhana – zadovoljstvo.³⁴

---

³⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 43.

Popularizacija duhana

Za popularizaciju pušenja u Starom svijetu, kao i narušavanje internaionalne reputacije Engleske, zaslužni su bili Sir John Hawkins, Sir Walter Raleigh i Sir Francis Drake sa svojim piratskim pohodima. Nakon smrti kraljice Marije, supruge Filipa II Španjolskog Engleska je zaratila sa Španjolskom. Neprijateljstvo se ponajviše očitovalo na moru gdje su engleski brodovi vrebali na španjolske galeone. Tijekom tih napada engleski brodovi su se vraćali sa blagom i duhanom. Hawkins, Drake i Raleigh smatraju se zaslužnima za upoznavanje Engleske sa duhanom. Budući da se dolazak Engleza u Ameriku odvio nakon što su Španjolci pokorili sva velika carstva Novog svijeta i otuđili svo blago, Englezi nisu imali potrebu za osuđivanjem domorodačkih običaja već za njihovo proučavanje, iskušavanje i preuzimanje. S obzirom da se Englezi nisu toliko vezani za poistovjećivali sa religijom pušenje nisu intimno vezali za Sotonu.

Sir Francis Drake se sa biljkom duhana susreo na putovanju 1577.-1580. godine. Na američko tlo se iskrcao 5.6.1579. godine u blizini područja današnjeg San Francisca gdje su ga dočekali domoroci: „kada su stigli do nas jako su se divili stvarima koje smo donijeli, ali naš general (Drake) velikodušno je postupao s njima i obdario ih predmetima potrebnim da pokriju svoju golotinju nakon čega su nas počeli smatrati bogovima i nisu se od toga dali odgovoriti.”³⁵

Domoroci su Drakeu i posadi poklonili darove dostojne bogova, a sastojali su se od perja i vreća duhana. Njihov kralj je potom ponudio svoje podanike i zemlju koje je Drake prihvatio u ime kraljice Elizabete i Kaliforniju imenovao *Nova Albion*.

Povezanost Sir Walter Raleigha sa duhanom potječe iz 1586. godine kada se vratio sa prve ekspedicije Virginie. Njegovi mornari preuzeli su običaj pušenja, a sa sobom su u Englesku povelili i nekoliko Indijanaca koji su dobili zalihe duhana dostatne da potraju tijekom boravka u Engleskoj.

Povjesničar tog razdoblja, William Camden (1551.-1623.) ostavio je zapis: „Ti ljudi koji su potom bili vraćeni natrag bili su prvi za koje znam da su donijeli u Englesku indijansku biljku koju su zvali *Tabacca* i *Nicotia* ili *Tobacco*“. Međutim, Camden je bio u krivu, duhan se

---

³⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 44-45.

koristio 1571. godine, čemu u korist govori i opis duhana i pušenja Pierre Penna i Mathias da L'Obela: „Uočit ćete zapovjednike brodova i sve druge koji se vraćaju odande (iz Novog svijeta) da koriste male ugarke napravljene od listova palme ili slame na čije krajeve stavljaju izmrvljene suhe listove ove biljke. Zatim ih pale i otvarajući usta najviše što mogu uvlače dima sa dahom. Na taj način odgađaju glad i žeđ, obnavljaju snagu i osvježavaju duh“³⁶

Pušenje se brzo proširilo cijelom Engleskom, a za korištenje novopreuzete navike pušenja odabrana je lula. Odabir lule, kao engleske preferencije nad cigarom, objašnjava se dodirima koji su Englezi imali sa Indijancima u Sjevernoj Americi od kojih su preuzeli običaj, a koji su običaj pušenja lule usavršavali nekoliko tisuća godina. Prve lule koje su Englezi koristili bile su male glinene naprave koje su bile u vlasništvu „*tabagies*“ odnosno pušačkih prostora koji su se počeli otvarati diljem zemlje da bi uslužili obožavatelje duhana.³⁷

Prva zabilježena upotreba lule može se pronaći u Harrisonovoj *Chronology* (1573.): „Ovih dana uvlačenje dima indijanske biljke zvane Tabaco kroz instrument oblikovan u obliku male zaimače kroz koju dim prolazi iz usta u glavu i želudac jako se proširila i koristi se diljem Engleske.“³⁸ S obzirom da su engleski mornari, za razliku od španjolskih, duhanske navike i oblike korištenja preuzeli iz drugog etničkog izvora Englezi su imali drugačija opravdanja za upotrebu. Penn i L'Obel zabilježili su izjavu pušača: „pušači također izjavljuju da im je mozak uspavan zadovoljavajućom opijenošću.“ Neki herbolozi duhan su iskušali na sebi i zapisali učinke: „Otkrili smo da dok to pijemo, ne opija brzo niti izluđuje ... već ispunjava mozak sa određenim mirisom punim pare...“ Pušenje je postalo poznato i kao „suho ispijanje“, a konzumenti kao „*tobacconists*“. U elizabetanskom periodu duhan se zvao i „*pijaničina biljka*“ (*sotweed*) zbog sposobnosti da konzumenta pretvori u nesuvislu budalu.³⁹

Na dvoru kraljice Elizabete I pušenje je prihvaćeno kao simbol avanturističkog duha. Čak je i kraljica, na nagovor Sir Ralegha, iskušala pušenje duhana. Pušači su dobili nadimak „*smrdljivi vitezi*“ (*reeking gallants*). Sada je prosječni plemić koji je pušio zahtijevao svu silu opreme – tabakere, noževe, pincete, lule i, naravno, slugu koji je sve to nosio za gospodarom. Pušenje je sada postalo svojevrsnom salonskom igrom. Lule su se palile prosljeđivanjem ugljena od pušača do pušača na vrhu mača. „*Tobacconists*“ su morali posjedovati cijeli repertoar trikova uključujući facijalne kontorzije i ispuhivanje pažljivo oblikovanih oblačića

---

³⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 45.

³⁷ Isto, 45.

³⁸ Isto, 46.

³⁹ Isto, 46.

dima. Razvio se nov oblik umjetnosti posvećen savršenom kolutu dima. Do posljednjih godina šesnaestog stoljeća pušenje se toliko proširilo Engleskom da su ga stranci smatrali lokalnim kuriozitetom. Paul Hentzner, njemački posjetioc i sudionik u lovu na medvjede u Southwarku napisao je 1598. godine: „Na svim tim spektaklima i na svim drugim mjestima Englezi neprestano puše Nicotianovu biljku (Nicotian weed) i to uglavnom na sljedeći način: imaju lule izrađene od gline na čiji dulji kraj stavljaju biljku toliko suhu da se može smrviti u prah, a nakon što je zapale uvlače dim u usta koji ispuhaju kroz nosnice poput dimnjaka zajedno sa velikom količinom flegme iz glave.“⁴⁰

Među negativnom recepcijom pušenja moguće je pronaći i zapis povjesničara Camdena: „U kratkom periodu mnogi su ljudi, neki od objesti, neki iz zdravstvenih razloga, sa nezasitnom požudom i lakomošću počeli uvlačiti smrdljivi dim kroz zemljanu lulu koji bi zatim izdisali kroz nosnice. To se proširilo u tolikoj mjeri da su dućani sa duhanom sada uobičajeni poput taverni i krčmi.“⁴¹

Zadržavanje dima se smatralo jednako važnim kao i dobro podnošenje velikih količina alkohola bez gubljenja kontrole.⁴²

Filozof Francis Bacon privukao je pozornost na drugi aspekt pušenja - sposobnost da kontrolira konzumente.: „U naše doba korištenje duhana u velikom je porastu i osvaja ljude tajnim zadovoljstvom, tako da oni koji se na njega naviknu kasnije od njega teško mogu odustati.“⁴³ Bacon je bio ispred svog vremena, ali mu je nedostajao ključan izraz s obzirom da elizabetanci nisu poznavali koncept moderne ovisnosti.

Glinene lule koje su ostale sačuvane iz elizabetanskog razdoblja poznate su kao „*elfin*“ ili „*faerie*“ lule, a zbog svoje male veličine testament su skupoći duhana u tom razdoblju. Kultivacija duhana u Engleskoj započela je 1590. godine u Winchcombeu. Sir Walter Raleigh posadio je duhan na svom irskom posjedu u Corku. Unatoč visokoj cijeni, engleska službena uvozna statistika iz 1602. godine pokazuje da je u Londonsku luku uvezeno 16,128 funti duhana. Iako su se diljem zemlje pootvarale „*tabagies*“ većina duhanske trgovine otpadala je na apoteke koje su duhan uvozile kao lijek. S ciljem očuvanja mističnih tajni zanata, kao i

---

⁴⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 47.

⁴¹ Isto, 48.

⁴² Isto, 49.

⁴³ Isto, 50.

povećanja zarade, apoteke su miješale i „krivotvorile“ duhan što je rezultiralo javnim prosvjedom.⁴⁴

Anthony Chute objavljuje 1595. godine prvo djelo posvećeno duhanu sa ciljem raspirivanja negodovanja usmjerenog protiv ljekarnika i njihovog duhana loše kvalitete, ali visokih cijena u vrijeme kada je tu robu tešku nabaviti. Ben Jonson u svom djelu *Alkemičar* iznosi javnu zabrinutost apotekarskom zloporabom duhana i upitnom kvalitetom duhana: „bučkuriš koji zaudara po ustajalom vinu i uprljanom donjem rublju“,⁴⁵

Engleska je bila najveći potrošač duhana u Europi, ali ironično nije imala ni sigurnu luku za njegov ukrcaj na američkom tlu. Profitabilnije je bilo krasti nego plaćati.

---

⁴⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 51.

⁴⁵ Isto, 52.

Orinoco i komercijalizacija duhana

Sir Walter Raleigh zadužio je Thomasa Harriota, nadglednika eksperimentalnog naselja na dijelu američke sjeverne obale nazvane Virginia, po nagađanom djevičanskom stanju kraljice Elizabete, da Novi svijet prikaže u novom i pozitivnom svjetlu. Nastala brošura *Kratak i istinit izvještaj o novopronađenoj zemlji Vrginiji* trebala je potaknuti Engleze na odlazak u Ameriku. Brošura je Virginiju oslikala kao plodan raj, sa obiljem poznatog i egzotičnog, klimu kao savršenu, šume prepune voća i lovine, rijeke prepune ribe, a stanovnike kao prijateljske i spremne pomoći. Virginia je, ukratko, postala zemljom mogućnosti. Harriotov izvještaj se sastojao i od govora posvećenog duhanu u kojem između ostaloga spominje da su Indijanci zbog korištenja duhana zdraviji od Europljana: „vidljivo su očuvanog zdravlja i nisu upoznati sa mnogim bolestima sa kojima smo mi u Engleskoj zaraženi.“⁴⁶

Englezi su pokušali osnovati tri kolonije u Roanokeu u Chesapeake Bayu. Prvu koloniju sponzorirao je Sir Walter Raleigh, a sastojala se od 107 ljudi. Kada je Francis Drake dvije godine kasnije došao u Roanoke samo je šačica ljudi preživjela dok je ostatak Engleza obolio i umro. Raleigh je nakon smrti kraljice Elizabete pao u nemilost i pogubljen je 1618. godine. Neki zapisi tvrde da je njegova posljednja želja bila pušenje posljednje lule duhana. Njegova lula je sačuvana i izložena u London's Wallace Collection i u nju je ugravirano: „*Comes meus fuit illo miserrimo tempo*“ (bila je moj drug u najgorem vremenu).⁴⁷

Druga engleska kolonija u Roanokeu je osnovana 1587. godine i sastojala se od 144 muškaraca, žena i djece koji su prekasno shvatili da imaju premalo potrebnih namirnica. Brod sa pomoći je preusmjeren u borbu sa španjolskom armadom, a kada je misija spašavanja napokon dobila odobrenje za odlazak u Roanoke više nije bilo ni traga koloniji.

Treći pokušaj uspostavljanja engleske kolonije odvio se 1607. godine na području Chesapeake Baya koje su Englezi preimenovali u Jamestown. Kolonija se sastojala od 105 ljudi od kojih je samo 53 doživjelo prvu godišnjicu kolonije, a većina je umrla od bolesti, hladnoće, gladi i sukoba sa Indijancima.

---

⁴⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 53-54.

⁴⁷ Isto, 56.

John Rolfe je 1612. godine u Jamestownu posadio sjemenke *Nicotiane tabacum* koje je nabavio u Trinidadu. Uspješan uzgoj duhana i ženidba Johna Rolfa sa indijanskom princezom Pocahontas 1614. godine omogućili su nastanak prve samoopskrbljujuće engleske kolonije u Americi. Rolfu su bile potrebne dvije sezone da ovlada uspješnim uzgojem duhana i još dvije godine da ovlada procesom liječenja biljke. Rolfe je uzeo najbolje od obje kulture (španjolske i indijanske) u pristupu uzgoju i liječenju biljke duhana te stvorio jedinstven okus virđinijanskog duhana. Prvi urod duhana iz 1613. godine odmah je bio zamijećen, zbog svoje specifične arome, među poklonicima duhana. Na prvu komercijalnu isporuku virđinijanskog duhana u London, 1616. godine, poveo je i svoju suprugu koja je podlegla bolesti i umrla. Kada se 1617. godine sam vratio u Ameriku održan je prvi Dan zahvalnosti u čast uspješne žetve duhana. John Rolfe osmislio je novost u povijesti duhana – uveo je koncept brenda po prvi put ikada te svojem proizvodu, virđinijanskom duhanu, dao ime *Orinoco*. U to je vrijeme *Orinoco*, kao naziv, bio okružen misterijem Eldorada kojeg je opisivao Sir Walter Raleigh. Rolfov duhan bio je svjetliji bojom i blaži okusom od španjolskih i portugalskih konkurenata, a pri izgaranju je gorio jedinstvenim i delikatnim mirisom. Koncept prema kojem identitet može povećati vrijednosti savršeno je odgovarao tržištu duhana u nastajanju. Pretvaranje virđinijanskog duhana u brend uzdignulo ga je na razinu iznad puke robe i osiguralo mu upečatljivost i preferenciju pred konkurencijom. Englezi su zavoljeli *Orinoco* ili barem brend koji je on predstavljao te mu je osigurana prednost pred drugim vrstama duhana.⁴⁸

Eksperiment Johna Rolfa označio je strmoglavu i potpunu promjenu engleske kolonijalne trgovine jer su Englezi shvatili vrijednost duhana i počeli financirati njegovu kultivaciju. Londonska tržnica počela je primati povećane isporuke duhana - 1618. godine zabilježeno je 20 000 funti duhana, 1622. godine narasla je na 60 000 funti, 1627. godine pošiljka je iznosila 500 000, a 1629. godine 150 000 funti. Kolonijalistima je nedostajala samo ljudska snaga. Populacija Jamestowna 1620. godine iznosila je 900, a 1624. godine 1275 stanovnika. Nizozemski trgovački brod koji se usidrio u Jamestownu 1619. godine pružio je kolonijalistima rješenje - crnačke robove koji su poslani u polja duhana kao radna snaga.⁴⁹ Robovi su dio proizvodnje duhana postali 1619. godine, a zbog cjeloživotnog, besplatnog rada na plantažama kroz 18.stoljeće postali su sve traženiji. Populacija robova u Virginiji 1690-ih iznosila je 10% cjelokupne populacije, a do 1750. godine narasla je na 43% cjelokupne populacije. Virginia i Maryland brojali su više od 144 000 robova.

---

⁴⁸ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 74.

⁴⁹ Isto, 73.

Većina robova koje su uvozile engleske kolonije odlazila je na Karipske otoke na kojima im je striktno zabranjivana reprodukcija. Robovi koji su radili na plantažama duhana živjeli su u skupinama 5-25 pojedinaca. I druge zemlje koje su bile veliki proizvođači duhana također su ovisile o radu robova. Portugalski Brazil bio je drugi najveći izvoznik duhana nakon Virginie.⁵⁰

Jedina opozicija upotrebi duhana mogla se pronaći u sferama religije, a protiv duhana ustao je i Jakov I, engleski kralj, koji je 1603. godine na prijestolje došao nakon Elizabete I. Nakon sklapanja mira sa Španjolcima, odlučio je objaviti rat duhanu kroz publikaciju pamfleta *Uzvratni udrac duhanu* koji započinje opisom porijekla duhana:

Duhan kao učestalu biljku koja ... raste gotovo svugdje prvi su neki barbarski Indijanci počeli koristiti kao lijek protiv kozica, prljave bolesti, kojoj je ovaj barbarski narod (kao što svi znaju) veoma podložan, dijelom zbog svoje nečiste građe i dijelom zbog neumjerene vrućine klime: od njih je donesena u kršćanski svijet najogavnija bolest (sifilis) i od njih je prvi put donesena upotreba duhana (Tobacco) kao smrdljivog protuotrova ... razmislite, kakva čast ili politika nas mogu nagnati na imitiranje barbarskih i zvjerskih običaja divljih, bezbožnih i ropskih Indijanaca, pogotovo u tako pokvarenom i smrdljivom običaju?⁵¹

Na taj način Jakov I pokušao je izjednačiti pušače sa divljim štovateljima vruga te nastavio usporedbom sa pijancima koji počinju sa malim dozama da bi na kraju ostali zarobljeni u svom poroku: „Kao što nijedan čovjek ne voli žestoko piće prvi dan ... već ga zavoli običajem koji dio po dio zavodi ... stoga, nije li to slučaj sa svim uživaocima duhana (Tobacco)? Kojem oni sami pripisuju očaravajuće svojstvo?“⁵² Kada je shvatio da njegova retorika ne polučuje željene rezultate okrenuo se jedinom drugom dostupnom oružju – porezu. Iste godine kada je objavljen *Uzvratni udrac duhanu*, kralj je povećao porez na duhan za 4000%.⁵³

---

⁵⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 113.

⁵¹ Isto, 67-68.

⁵² Isto, 68.

⁵³ Isto, 69.

Paradiso Terrestrialis

Sljedeće na redu bilo je otkrivanje Paradiso Terrestrialis (zemaljskog raja), Terre Australis (zemlje južnog vjetra) ili najčešće korištenog, engleskog naziva Australije. HMS *Endevaour* kojim je zapovjedao James Cook stigao je do Tahitija nakon osam mjeseci putovanja. Posadu je dočekalo safirno plavo more, kokosove palme i Tahićani koji su odražavali pronađeni raj. Posada je upoznala stanovništvo sa alkoholom i duhanom koje su oni potom brzo preuzeli. Isječak iz Banksova dnevnika:

Tomio je dotrčala do šatora, zgrabila me za ruku i rekla da Tubourai umire te da odmah moramo do njegove kuće. Otišao sam i zatekao sam ga glavom naslonjenog na stup. Rekli su mi da je povraćao i da će umrijeti od nečega što su mu moji ljudi dali da pojede, a čije su mi ostatke pokazali umotane u list. Nakon pregledavanja ostataka otkrio sam da se radi o duhanu koji je iskamčio od naše posade i u pokušaju imitacije duhan je sažvakao i progutao. Sada sam postao gospodarem njegove bolesti za koju sam propisao kokosovo mlijeko koje mu je ubrzo vratilo zdravlje.⁵⁴

Nakon što su napustili Tahiti, Cook je *Endevaour* poveo na putovanje južnim pacifikom ucrtavajući cijelu obalnu liniju Novog Zelanda i otkrivajući istočnu obalu Australije prije povratka u Britaniju. U Terri Australis, duhan je pronašao svoju braću, 16 vrsta *Nicotiane*. Za Australiju su endemske *Nicotiana gossei*, poznata kao *ingulba* ili *mingulba* među Aboriđinima, *Nicotiana excelsior* (*pulanda*, *balanda*, *pulanta*, *pituri*) i *Nicotiana benthamiana* (*munjtja*, *tangungna*, *tjuntiwara*).⁵⁵

Aboriđinsko korištenje duhana bilo je praktično, razlozi za konzumaciju mitski, a metode ceremonijalne. Aboriđini su bili sofisticirani ovisnici i doze su prilagođavali kako bi postigli različite učinke. Duhan se koristio za izazivanje transa u pustinjским ceremonijama, kao i za odgađanje gladi pri migraciji plemena. Cijenio se zbog svojstva potiskivanja osjećaja gladi te stimulativnih svojstava. Koristio se prije bitke, ali i kao simbol prijateljstva te kao sredstvo trgovine u zamjenu za oružje i alate drugih plemena. Aboriđini su duhan žvakali. Lišće se sušilo, a katkad miješalo sa pepelom dobivenim iz gorućeg drveta akacije. Sastojci su se miješali da se dobije smeđe-siva pasta, koja se potom motala u cilindre nalik cigaretama.

---

⁵⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 129.

⁵⁵ Isto, 130.

Grude duhana za žvakanje su se ili odmah žvakale ili pohranjivale iza uha gdje su se njihovi sokovi upijali transdermalno. Muškarac koji je posjedovao duhan imao je pristup ženama iz drugih plemena.⁵⁶

Događaje putovanja HMS *Endevaour* 1773.g objavio je dr. John Hawkesworth zajedno sa predavanjima i dnevnicima botaničara Banksa koji su očarali Britaniju. Međutim, gotovo u isto vrijeme, Tahiti su posjetili Francuzi pod zapovjedništvom Bougainvillea. Njegovi dnevnici objavljeni su u Francuskoj u isto vrijeme kada i Hawkesworthovi u Engleskoj kada su francuski filozofi predvođeni Rousseauom razvili su koncept „plemenitog divljaka“.

Englezi su izravnu korist ponajprije vidjeli u Botany Bayu, kamo su 1787. godine na brodu *Sirius*, poslali prve zatvorenike. Tamo su osnovali luku Port Jackson u nadi za utemeljivanjem naselja koje bi moglo biti neovisno. Međutim, urodi nisu uspjevali, stoka je pomrla, ljudi oboljeli. Aboriđini su ih se klonili, no Englezi su ih otimali kako bi pokušali sa njima uspostaviti komunikaciju. Čak je i taj rijedak „oblik kontakta“ bio dovoljan da rezultira desetkovanjem Aboriđina koji su podlegli velikim boginjama. Treći brod sa osuđeniciima doplovio je 1791. godine, a sastojao se od 1865 muških zatvorenika i obilja prostitutki. Tijekom 1791. godine naselje je počelo pronalaziti temelje za opstanak i te iste godine uspješno je uzgojen prvi urod duhana. Započeta su istraživanja kontinenta, ali im je nedostajalo znanje Aboriđina, a kontakt je uspostavljen posredstvom alkohola i duhana. Europski duhan bio je oslobođen tabua i više se nije koristio kao sredstvo za komunikaciju sa božanstvenim, ni kao zamjena za hrana već isključivo u svrhu zadovoljstva, a postao je dostupan i adolescentima i ženama.⁵⁷

U Engleskoj je London Missionary Society odlučilo spasiti Tahićane od vraga te je u tu svrhu izaslan brod *The Duff*. Posada je među Tahićanima širila usko tumačenje kršćanstva, a upotreba duhana bila je dopuštena isključivo misionarima u svrhu relaksacije, čime je korupcija Pacifika bila zaokružena.⁵⁸

---

⁵⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 130-131.

⁵⁷ Isto, 135.

⁵⁸ Isto, 135-136.

Šmrkanje kao novi modni hit

Doba prosvjetiteljstva sa svojim misliocima, pušačima i korisnicima burmuta predstavljalo je prvo doba u Europskoj povijesti koje se riješilo okova praznovjerja i odbacilo koncept prema kojem čovječanstvo propada. Šmrkanje je prodrlo u Britaniju uz pomoć mode. Francuzi su šmrkanje uveli kao modni hit, a u 18. stoljeću Francuzi su se smatrali najelegantnijom i modno najosviještenijom nacijom Europe. Njihova filozofija, literatura i maniri (uključujući i šmrkanje duhana) posvuda su se imitirali. Iako je šmrkanje duhana poznato od vremena Jeana Nicota, i iako se šmrkao od Anda do Škotske, Francuzi su ga učinili posljednjim krikom mode.

Memoari Giacoma Casanove pri njegovom dolasku u Pariz bilježe susret sa novom, pomodarskom markom burmuta i potpunu pomamu Parižana za istim. Dijalog između Casanove i njegova prijatelja o gomili okupljenoj ispred dućana svjedoči o zaludenošću duhanskim prahom za šmrkanje:

Na trenutak se zamisli, pa se i on stade glasno smijati, a zatim mi napriča mnoštvo stvari koje bijahu za pokudu vrijednim Parižanima. Izlazeći iz Palais-Royala na glavna vrata, spazih gomilu ljudi kako se natiskuje oko neke radnje s cimerom „Kod Cibetke“.

-Što je to?

-Nešto što će vas sigurno nasmijati. Sve ove lude čekaju strpljivo na svoj red da napune burmutice duhanom.

-Zar je ovo jedini duhandžija u gradu?

-Ima ih na svakom koraku, ali evo već tri tjedna svatko kupuje duhan samo kod „Cibetke“.

-Valjda zato što je bolji negoli kod drugih?

-Možda je čak i lošiji, ali otkad ga je vojvotkinja od Chartresa uvela u modu, nitko neće drugog.

-Pa kako ga je ona to uvela u modu?

-Tako da je dva ili tri puta zaustavila svoju ekipažu pred ovom radnjom i dala da joj napune burmuticu govoreći mladoj prodavačici kako je njezin duhan najbolji u Parizu. Dokoni svijet koji se uvijek okuplja oko kočija prinčeva, pa bili oni ružni kao majmuni ili viđeni stotinu puta, raznese vojvotkinjine riječi čitavim gradom, i to je bilo dovoljno da svi koji šmrču duhan pohrle ovamo. Ova će žena zgrnuti bogatstvo, jer svakog dana proda duhana za više od sto škuda.

-Vojvotkinja sigurno i ne sluti kakvo joj je dobro time učinila?

-Naprotiv, bila je to prava ratna lukavština s njene strane. Vojvotkinja se naime veoma zanima za tu mladu ženu koja se nedavno udala, i u želji da za nju nešto na fini način uradi, dosjetila se ovog lukavstva, kojim je postigla pun uspjeh. Vi ne biste vjerovala kakve su naivčine ovi naši Parižani. Ovo je jedina zemlja na svijetu gdje

duh uvijek može steći bogatstvo i ugled služio se istinom ili laži; u prvom će ga slučaju radosno primiti ljudi od duha i ugleda a u drugom će ga nagraditi glupani, jer glupost je značajka ove zemlje, a najčudnovatije od svega je to što je ona dijete duha. Stoga nije ništa proturječno u izreci da bi Francuzi bili pametniji kad bi imali manje duha. Bogovi kojima se ovdje klanjaju, iako im ne podižu oltare, jesu novina i moda. Počne li neki čovjek trčati, svi će trčati za njim. Gomila će se zaustaviti tek kad se otkrije da je to neki luđak; ali jedno takvo otkriće samo je kap u moru, jer mi imamo mnoštvo ludih od rođenja koji se prave pametnima.⁵⁹

Burmut je u velikim količinama na britansku obalu prvi put stigao kao svojevrsni ratni plijen, koji je zaplijenio admiral Hopson 1702. godine nakon pobjede u pomorskoj bitci kod Viga. Pedeset tona najboljeg španjolskog duhanskog praha za šmrkanje preoteto je floti Francuza i Španjolaca i zatim prodano u lukama diljem zapadne Engleske.⁶⁰

Burmut se šmrkao da bi se izbacio, a ne zadržao. Izbacivanje se odvijalo kihanjem koje je reakcija organizma na iznenadno izazvanu bol pluća. Nakon što bi se burmut aplicirao dubokim udahom iz spojena palca i kažiprsta u pripravi je bila ili maramica ili rukav u koji bi se izbacio kihanjem. Velik je naglasak stavljen na izostanak bilo kakve grimase pri samom kihanju. Ugladeni korisnici duhanskog praha morali su imati mirnu ruku, čiste nosnice i glatko izbrijanu bradu. Povezanost šmrkanja sa modom učinila je ovaj oblik konzumacije neodoljivim britanskom društvu, a njihov ljubav prema pravilima i tendencija razvijanja duhanskih rituala rezultirala stvaranjem kompleksnih obrazaca ponašanja pri šmrkanju burmuta. Prema tim obrascima ponašanja mogao se odrediti društveni položaj i intelektualni potencijal stranca.⁶¹

Ljudi koji su šmrkali samo da bi bili u trendu naručivali su zanimljive mješavine. Duhanu su se dodavali brojni sastojci, poput mačjeg soka ili ambre (ulja kitove sperme). Iako ništa od dodatnih sastojaka nije izazivalo neki poseban efekt, ambra se koristila isključivo jer je bila skupa.⁶²

Proces duhanskog brendiranja napredovao je od uvođenja *Orinoca* te se proizvod počeo pakirati prije prodaje kupcu. Pakiranje se sastojalo od ilustriranih marki koje su koristile slogane ili stihova koji su naglašavali kvalitetu duhana. Slogane ili stihove smišljala je kolonija pisaca smještenih u Sohu. U okvirima slobode izražavanje njihov rad je označio

---

⁵⁹ G. Casanova, *Memoari II*, 157.

⁶⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 120.

⁶¹ Isto, 121.

⁶² Isto, 122.

srebrno doba u oglašavanju duhana. Ilustracija duhanske marke Leach Baldwina prikazivala je roba koji drži rolu duhana.

Najnoviji krik mode, uz šmrkanje duhana, bilo je pranje. Do tog vremena Englezi su osobnu higijenu smatrali opasnom, a apliciranje vode ili sapuna na kožu izazivalo je zgražanje. Unatoč kihanju i povremenom nazalnom iscjetku koje je uzrokovalo, šmrkanje se smatralo higijenskim od pušenja. Pušenje se povezivalo sa nazalnim mračnim dobom iz kojeg se društvo uzdiglo i smatralo se porokom nižih slojeva, klera i akademičara.⁶³

Podjela između onih koji su pušili i onih koji su šmrkali duhan dovela je do segregacije i protjerivanja pušača u izdvojene prostore gdje su mogli uživati u svom „anti socijalnom“ ritualu pušenja. Velike količine engleskog duhanskog praha za šmrkanje prodavane su u medicinske svrhe. Sada se praznovjerje, koje se vezalo uz pušenje, preselilo na šmrkanje. Za šmrkanje se smatralo da liječi sve poremećaje tijela i uma te povećava intelektualne sposobnosti.⁶⁴

---

⁶³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 123.

⁶⁴ Isto, 124.

Fabrica del Tobacos, *ceegare* i *papelote*

Zabrane u trgovini duhanom i porezi na duhan nametali su se diljem Europe. U Španjolskoj je kralj Filip III 1606. godine donio dekret prema kojem se duhan mogao uzgajati samo u određenim kolonijama poput Kube, Santo Dominga, Venezuele, Puerto Rica, a prodaja duhana ili duhanskih sjemenki kažnjavala se smrću. Nekoliko godina kasnije španjolska je kruna nametnula poseban porez na duhan koji se zbrajao sa već postojećim porezom *almojarifazgo* koji se plaćao na svaki proizvod Novog svijeta. Visina poreza na duhan varirala je ovisno o mjestu njegova porijekla, a iznosila je 7,5% za kubanski duhan i 2% za duhan iz Santo Dominga. Nedugo nakon toga uvedene su dodatne restrikcije prema kojima je sav duhan morao biti uvezen u Španjolsku preko Seville.

Prva seviljska tvornica duhana otvorena je 1620. godine u bivšoj ženskoj kaznionici San Pedro, a proizvodila je burmut. Praksu konzumiranja duhana šmrkanjem donijeli su svećenici na povratku iz Amerike u Španjolsku, a pretjerana konzumacija u redovima klera rezultirala papinim izdavanjem zabrane. Papa Urban VIII odlučio je ekskomunicirati sve koji su duhan šmrkali ili pušili na svetim mjestima, a odluku je temeljio na klimavoj osnovi prema kojoj su te navike izazivale seksualnu ekstazu. Tek nakon te odredbe svećenici su prestali šmrkati duhan tijekom mise.⁶⁵

Španjolska monarhija 1636. godine osnovala je *Tabacaleru*, novu duhansku tvornicu te uvela državne duhanske trgovine poznate kao *estancos* u kojima su se prodavali *Tabacalerini* proizvodi i u kojima se skupljao dodatan porez. Primjer Španjolske slijedila je Venecija u kojoj je 1626. godine uvedena duhanska tarifa, kao i Francuska u kojoj je zloglasni kardinal Richelieu 1629. godine uveo tarifni porez na duhan. Unutar nekoliko desetljeća koja su slijedila gotovo su sve zemlje u kojima se konzumirao duhan uvele neki oblik poreza na proizvodnju, uvoz ili konzumaciju duhana.⁶⁶

Španjolska inkvizicija dopustila je progres duhana isključivo zbog profitabilnosti, ali zabranila je korištenje drugih američkih domorodačkih droga, uključujući peyote i koku zbog asocijacija sa Sotonom. Zbog izolacije Španjolci su razvili drugačiji oblik konzumacije od

---

⁶⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 80- 81.

⁶⁶ Isto, 80.

ostalnih bijelaca. Iako su znali za lule, gospoda i dame pušili su *ceegare* (i.e. cigare), koje su pak u Engleskoj bile nepoznanica do 1735. godine kada je putnik John Cockburn objavio izvještaj o načinu na koji se koriste. Cockburn je prvu *ceegar*u dobio od grupe franjevačkih svećenika na putu za Costa Ricu.

Većina duhana proizvedenog u španjolskim kolonijama Amerike bila je namjenjena španjolskom tržištu. Nakon što bi robovi zapakirali pošiljke duhana one su se slale u Cadiz ili Sevilju. Duhan koji se slao u Cadiz bio je zamotan u cigare ili smrvljen u prah, dok je biljka duhana koja se slala u Sevilju bila obrađivana u novoj Fabrici del Tobacos u kojoj se proizvodio isključivo prah za šmrkanje. Radnike Fabrici del Tobacos 1731. godine tražili su da izrade cigare u Cadiz stilu, no oni su to odbili uz obrazloženje da je to ženski posao. Fabrica del Tobacos otvorila se kao zamjena za tvornicu zatvorenu 1687. godine u St. Pedru, a proizvodnja se uskoro proširila i na susjedne samostane. Potražnja za prahom proizvedenim u Fabrici neprestano je rasla, sa početnih 1,1 milijuna španjolskih funti 1702. godine narasla je na 3,1 milijuna 1722. godine. Radovi na novoj, zamjenskoj Fabrici započeli su 1728. godine. Ta seviljska tvornica izgrađena je kao grad opasan zidinama sa svojom kapelicom, vlastitim zakonima i vlastitim zatvorom te je postala najvećom industrijskom građevinom na svijetu. Izgradnja je trajala gotovo 30 godina. Porast u potražnji burmuta ležao je u činjenici da se na pušenje još uvijek u nekim europskim zemaljama gledalo sa negodovanjem.⁶⁷

Proizvodnja se proširila sa osamnaestostoljetne proizvodnje burmuta na tri različita tipa cigara i oblik sirovog duhana poznatog kao *tobacco picado*. Prelazak na proizvodnju novih proizvoda bio je posljedica u promjeni obrazaca konzumacije duhana. Malo po malo kolonijalna navika pušenja nadvladala je šmrkanje.⁶⁸

Najmanje i najjeftinije cigare bile su *Cadiz* čiji su vrhovi vezani bijelim koncem, *Papantes* su bile srednje veličine sa vrhovima vezanim crvenim koncem, a najskuplje su bile *Puros*. *Puros* su preferirali članovi elite, uključujući kralja Fernanda VII i francuske časnike. Obični vojnici preferirali su *Puros* ili *Cadiz* i u potpunosti su zaobilazili mljeveni duhan koji je ponajviše konzumiran među španjolskim siromašnim slojem. Stanovnici gradova zamijenili su listove papirom i novi oblik cigare nazvali *papelote*.⁶⁹

---

⁶⁷ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 115-116.

⁶⁸ Isto, 146-147.

⁶⁹ Isto, 147.

Papelote je omogućavao raznolikost u pušenju duhana. U vrijeme nestašice duhana moglo ga se razvući motajući tanje *papelote*. Ukoliko nije bio dostupan fin valencijski papir, pri ruci se mogla naći stranica iz knjige ili komad novina. S obzirom da je svaki čovjke bio ujedno i vlastiti proizvođač postojalo je bezbroj stilova motanja *papelotesa*. Postoje pisane bilješke o strastvenim razmiricama kada je riječ o pravom načinu motanja duhana u papir. Papirni omot omogućavao je sastavljanje različitog sadržaja, pa je tako *papelote* mogao biti punjen sa *tobacco picadom*, duhan pomiješan sa burmutom...⁷⁰

Nakon što je SAD dobio rat za nezavisnost, virđinijski duhan počeo je pristizati u Španjolsku. Virđinijski svijetli duhan bio je potpuni kontrast tamnom kubanskom i južnoameričkom duhanu i činio je većinu službenog uvoza. Zbog straha od sve većeg novčanog gubitka, španjolska je vlast 1801. godine donijela zakon kojim je zabranila konzumaciju 'bijelog', odnosno u papir umotanog duhana. U tom je zakonu naglašeno da se konzumacijom stranog duhana označava nezahvalnost španjolskih podanika na tvornicama duhana koje su izgrađene isključivo za njih. Novi zakon je dodan već postojećem zakonu prema kojem se uzgajanje, uvoz, prodavanje ili kupovanje stranog duhana kažnjavalo globom, batinama i zatvorom.⁷¹

Engleska je 1800. godine uvezla 26 funti cigara, a 1830. godine 250 000 funti uključujući prvu izravnu pošiljku sa Kube. Do povećanja uvoza došlo je i zbog smanjenja poreza na cigare. Pušenje je izgubilo svoju ulogu univerzalnog lijeka, a nepušači su se prvi put pobunili što je rezultiralo prvom segregacijom pušača. Standardi osobne higijene koje je uveo pionir Beau Brummell reflektirali su se i na dizajniranim pušačkim jaknama i pušačkim kaputima koji su kosu i odjeću trebali štititi od dima, a kasnije su primijenjeni na morokanskon fesu.⁷²

Proizvodnja kubanskog duhana procvala je pojavom slobodnog trgovanja, odnosno uvođenjem Decreto real 1817. godine, koji je rezultirao popuštanjem kontrola nad proizvodnjom i prodajom duhana kako bi se stimulirala kubanska industrija i kako bi se osigurala kubanska odanost Španjolskoj. Havana cigare su pronašle gotovo tržište u Španjolskoj gdje su potrošači otkrili da kubanske cigare duže održavaju svježinu od cigara motanih u Španjolskoj.

---

⁷⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 148.

⁷¹ Isto, 148.

⁷² Isto, 158.

Američka potražnja za kubanskim cigarama bila je u porastu nakon što je general Putnam 1762. godine, kao svoj dio otimačine, natovario tri magarca Havana cigarama koje je prodavao isključivo gostima svoje taverne u Connecticutu. Prva velika marka kubanskih cigara bila je *Ramon Allones* i osnovana je 1827. godine. Duhan je do 1845. godine zamijenio šećer kao glavni izvozni proizvod, a unutar sljedećih deset godina Kuba je imala 9500 duhanskih plantaža, 2000 proizvođača cigara i u proizvodnji gotovo 15 000 zaposlenih ljudi. Otprilike u tom periodu proces motanja cigara dosegao je standard koji je i danas u upotrebi.⁷³ „Meso“ cigare sastoji se od nasjeckanog ili presavijenog duhana, obavijeno je jednim savitljivim listom oko kojeg se mota list odabran zbog boje i okusa. Cigara mora biti proporcionalna, njezina veličina i oblik moraju biti u harmoniji sa okusom i snagom. Proporcionalnost je poznata kao cigarina *vitola* ili svojevrsna idealna ravnoteža oblika i funkcije koja je u interakciji sa pušačem.⁷⁴

Prije 1829. godine u Fabrici su radili isključivo muškarci, ali pokazavši se presporima i nespretnima, kao rješenje za zadovoljavanje sve veće proizvodnje Fabrica je počela zapošljavati neudane mlade žene čiji su prsti bili pokretniji i koje su pristajale na niže plaće od muškaraca sa obitelji. Budući da su ljeta u Sevilji nepodnošljivo vruća, mnoge su žene u Fabrici radile samo u donjem rublju. Sevilja, njezine žene i duhan tijekom 1830-ih postali su omiljena destinacije francuskih umjetnika. Jedan od prvih koji je dokumentirao taj fenomen bio je Prosper Mérimée, prominentna figura francuskog romantičarskog pokreta. Seviljska tvornica Fabrica poslužila mu je kao inspiracija za poznatu operu *Carmen*.

Radnice Fabrice, kao i siromašan dio stanovništva, nisu pušile kubanske cigare nego *papelotes* - sjeckani duhan umotan u papir. *Papelotes* je postao omiljen među francuskim piscima koji su dolazili u Sevilju. Francuski pisci su sa sobom ponijeli *papelotes*, koji je po dolasku u Francusku dobio novo ime, danas najčešće korištenu francusku riječ na svijetu – *cigarette*, a za novo ime bio je odgovoran Gautier. Cigarete su do 1840. godine postale uobičajena pojava na pariškim ulicama i zadobile su vlastiti identitet.

---

⁷³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 172.

⁷⁴ Isto, 173.

Epoha cigareta, razvoj brendiranja cigareta i propagande

U SAD-u je potrošnja cigareta doživjela porast sa 42 milijuna 1875. godine na 500 milijuna 1880. godine. Odgovor na pitanje zašto je potrošnja narasla proizvođači su pronašli u reklamiranju cigareta. Naime, nakon svake reklame cigareta prodaja je sve više rasla. Reklamiranje je zahtjevalo postojanje marki, odnosno imena ili simbola koji bi predstavljao proizvod stavljen u oko javnosti. U to je doba postojanje marki u SAD-u još bilo na niskoj razini razvijenosti. Kupci su još uvijek umjesto imena proizvoda tražili robu u protuvrijednosti, primjerice, jednog dolara. Međutim, cigarete su predstavljale proizvod sa izvrsnim potencijalom za brendiranje zbog pakiranja koje je 1870-ih osmislio vodeći dvojac proizvođača duhana - Allen i Ginter. Do tada su se cigarete prodavale po komadu ili vezane u svežnjeve. Allen i Ginter počeli su svoje cigarete prodavati u papirnatom omotu sa kartonskim pravokutnim uloškom za tvrde pakiranje. Omoti su omogućili reklamiranje marke svaki put kada bi osoba posegnula za cigaretom. Kako bi se stilmulirala prodaja, marketinška psihologija „besplatnog“ dobivanja nečega dodatnog mogla se pronaći u stavljanju žena, sportskih automobila, ili državnih spomenika na samo pakiranje te izdavanju sakupljačkih izdanja. To je najveći odjek pronašlo u djeci koja su te kartice sakupljala i od roditelja tražila nove. Prvi američki proizvođač cigareta koji je lansirao prvi državni brend bio je W. T. Blackwell 1880. godine sa *Durham* cigaretama. Reklame su stavljene u lokalne, državne i nacionalne novine nakon čega je prodaja porasla.⁷⁵

Allen i Gunter ponudili su nagradu od 75 000 \$ onome tko izumi stroj za proizvodnju cigareta. Dvadesetjednogodišnji James Albert Bonsack predstavio je 1880. godine patent stroja koji je mogao proizvesti 212 cigareta u minuti. Allen i Ginter su taj stroj stavili na probni rok te su u optimalnim uvjetima dnevno dobivali 70 000 cigareta. Međutim, nakon pokusnog roka odustali su od stroja. Nije poznato da li je to bila posljedica njihove nevoljkosti isplaćivanja novčane nagrade ili zaziranje od korištenja stroja. Prilikom je vidio Buck Duke, koji je ugradio dva Bonsackova stroja u svojoj tvornici duhana. Izumitelj je ovoga puta poboljšao izvedbu stroja, koji je 30.04.1880. godine na kraju desetosatne smjene proizveo 120 000 cigareta. Duke je odmah Bonsacka vezao u svoju korist povoljnim

---

⁷⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 206.

ugovorom kojim mu je jamčio da će njegovi troškovi biti najniži u industriji i u potpunosti je do samih granica iskorištavao svoju tržišnu prednost.⁷⁶

Duke je potrošio za tadašnje doba poprilično nevjerojatnih 20% utška na reklamiranje. Dvije godine nakon instaliranja prva dva Bonsackova stroja za izradu cigareta Duke je prodavao 2 milijuna cigareta dnevno, tjedno više nego što su Francuzi popušili u godinu dana. Dukeova prodaja bila je omogućena i potpomognuta ukidanjem poreza na duhan, kao i velikim brojem stanovnika. Broj stanovnika se unatrag dvadeset godina udvostručio, tijekom 1880-ih i 1890-ih doslovno se svake minute rađalo novo dijete.

U Velikoj Britaniji tvrtka W. D. & H. O. Wills počela je koristiti Bonsackov stroj za izradu cigareta 1883. godine, a tri marke cigareta – *Three Castles*, *Gold Flake* i *Louisville* lansirali su 1884. godine, koje su nakon četiri godine postojanja prodavale 11 milijuna cigareta godišnje. Wills je odlučio nastaviti sa eksperimentiranjem i 1891. godine lansirao je dvije nove marke – *Wild Woodbines* i *Cinderella* koje su u prvih godinu dana prodale 53 milijuna i 32 milijuna cigareta.⁷⁷

Nakon izbijanja vala tuberkuloze u SAD-u žvakanje i pljuvanje duhana počelo se smatrati štetnim za zdravlje te su mnogi prešli na cigarete koje su zadovoljstvo pružale brzo i efikasno. Cigarete su se počele smatrati društvenim alatom, a lule su postale dio manjine jer su bile centralan dio kulta individualaca baziranog na principu jedan čovjek jedna lula. Cigare su bile preglomazne da bi se nosile sa sobom u većim količinama i zahtjevale su pohranjivanje u posebnim uvjetima. Glamur je bio posljednji faktor u popularnosti cigarete. Cigareta je djelovala veoma atraktivno i pušili su je elegantni ljudi. Strastvenim pušačima više nije bilo važno da je sredstvo pušenja totemsko već da se može lako i brzo koristiti. Uz reklamiranje, cijenu, praktičnost i glamur u prodaji cigareta veliku je ulogu imao i okus. Rane ručno rađene cigarete, poput *Philip Morrisa*, sastojale su se od turskog ili egipatskog duhana za razliku od strojno izrađenih cigareta, koje su se sastojale od virđinijanskog blagog i aromatičnog duhana *yallacure* ili *svijetlog duhana*, kojeg je 1839. godine otkrio rob Stephen u okrugu Caswell u Sjevernoj Karolini.⁷⁸

---

⁷⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 207.

⁷⁷ Isto, 208.

⁷⁸ Isto, 210.

Cigarete nekih komercijalnih marki na vrhu su imale vrstu plutenog čepa, koji je mnogim konzumentima koji su prešli sa lule na cigaretu i koji su navikli na grublje postupanje omogućio da nezapaljeni dio cigarete ne postane mješavina duhana, sline i promočenog papira. Nasljeđe plutenog čepa danas postoji kao dekoracija na papiru oko filtera, čija tamnija obojenost pomaže bržem raspoznavanju odgovarajućeg kraja cigarete.

Godišnja potrošnja cigareta u Americi 1889. godine je iznosila 2,19 milijardi što je označavalo peterostruko povećanje od uvođenja Bonsackovih strojeva u Dukeovu tvornicu.⁷⁹

Na britanskom tržištu 1883. godine John Player je u tvornici Castle tobacco započeo sa proizvodnjom cigareta pod nazivima – *Our Heroes*, *Our Charming Belles*, *Castle Brand*, itd. Player je tvornicu mehanizirao tek 1893. godine zbog Willsova otkupljivanja ekskluzivnih prava korištenja Bonsackovih strojeva u Britaniji.

Kao što se dogodilo u slučaju sa lulama, krajem 19. stoljeća ponovno je narastao broj djece koja su ovog puta pušila cigarete. Sir Robert Baden-Powell u svom je priručniku *U lovu na dječake* objasnio: „Nijedan dječak nije počeo pušiti jer je to volio već uglavnom jer se bojao da će biti ismijan od strane drugih dječaka kao kukavica koju je strah pušiti ili jer je mislio da će pušeci izgledati kao veliki muškarac – dok je cijelo vrijeme izgledao kao prava mala budala.“ Propagandu nepušenja mladih podržao je i Parlamentarni odbor fizičke deterijeracije, koji je smatrao da je trećini muškaraca odbijeno sudjelovanje u Burskom ratu jer su patili od „pušačkog srca“. Vlada je na alarmantnu statistiku reagirala uvođenjem Dječjeg zakona (Childrens Act) 1908. godine, kojim je zabranjena prodaja duhanskih proizvoda djeci mlađoj od šesnaest godina.⁸⁰

Prosjek potrošnje duhana od 2 funte po glavi godišnje vrijedio je nekoliko stoljeća, ali sada se popeo na 5 funti u SAD-u i 3 funte u Velikoj Britaniji. Iako je cigareta brojne nove poklonike upoznala sa duhanom, tradicionalni oblici konzumacije duhana još su uvijek bili prisutni. Rezani duhan za lulu (u slučaju SAD-a za žvakanje) i dalje je predvodio u trgovini duhanom u Europi i SAD-u, zatim su slijedile cigare, potom cigarete i na kraju burmut. Samo u Kini, 1901. godine, konzumirano je 1,25 milijardi cigareta.⁸¹

---

⁷⁹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 212.

⁸⁰ Isto, 213.

⁸¹ Isto, 220.

R. J. Reynolds je za svoju marku cigareta odabrao mješavinu svijetlog, Burley i turskog duhana jer su u to vrijeme orijentalne cigarete donosile auru sofisticiranosti. Asocijacija duhana sa egzotičnim Istokom pružila je inspiraciju za ime marke – *Camel*. Na samom pakiranju se nalazila deva, a u pozadini pustinja sa piramidama u daljini. *Camel* cigarete postale su trenutačan uspjeh, okus je postao popularan, a osmišljenost pakiranja zaintrigirala je Amerikance koji su satima proučavali sliku i tražili sitne, zametnute tragove, poput skrivene slike gole žene.⁸²

---

⁸² I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 224.

Cigarete za žene i fenomen „It Girls“

Do kraja Prvog svjetskog rata većina prodanog duhana u Engleskoj bila je u obliku cigareta. Poslijeratno reklamiranje cigareta zahtijevalo je promjenu u pristupu potrošaču. Sada je za promoviranje cigareta odabran običan čovjek sa običnim zanimanjem poput radnika ili pak ljudi na nogometnim utakmicama. Počela se rađati radnička klasa koja je zahtijevala izgradnju identiteta, a cigarete su bile dio njega. Nakon 1914. godine moglo se pronaći sve više žena koje su bile poklonice cigareta. Zbog odlaska muškaraca u rat žene su radile njihove poslove, dobivale plaću i zadobile ekonomsku neovisnost. Nakon 1918. godine samo se 125 000 od 400 000 zaposlenih žena vratilo ulozi domaćice. Potrošnja duhana od strane žena rapidno je rasla te je 1921. godine zabilježena potrošnja od 300 tona dok su muškarci te iste godine potrošili 67 000 tona. Žene su za pušenje cigareta imale drugačije razloge od muškaraca, a razlozi su se kretali od izražavanja solidarnosti sa muškarcima sve do upoznavanja novih muškaraca.⁸³

Nakon rata u Engleskoj se otvorilo 10 000 plesnih dvorana, a žene su bile stalne gošće. Duhan je ovdje postao posrednik među spolovima. Cigarete su se u zamjenu za cvijeće, kojeg u to doba nije bilo na tržištu, nudile u znak zavodjenja. Smatra se da je u ovom razdoblju došlo do pretjeranog naglašavanja seksualnosti žena kroz čin pušenja cigarete koji je uključivao naglašeno napućivanje usana, duboko udisanje dima i nadimanje prsa, itd. Međutim, žene nisu čekale da ih se nudi cigaretama nego su ih počele same kupovati. Proizvođači cigareta su se susreli sa novom potrošačkom nišom i našli su se u nedoumici oko stvaranja cigareta proizvedenih isključivo za žene što je rezultiralo nastankom cigareta *Black Cat*.

Bogate, mlade i frivolozne kćeri engleskih plemenitaških obitelji postale su zaljubljenice u noćni život koji su nudile plesne dvorane, a novine su ih prozvale „It Girls“. One su u modu uvele cigar špice, a čak su i usavršile trik tempiranja izdisanja dima, kojeg su koristile za naglašavanje umjesto korištenja riječi. Time se upotpunila transformacija od uloge dima koji je simbolizirao misao u ulogu dima kao zamjene za misao. Budući da su „It Girls“ podjednako fascinirale i muški i ženski rod, njihove su slike koristile kao promocija pušenja cigareta. Poster „It Girls“ koje puše cigarete označile su početak pojave fantazije u

---

⁸³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 238.

reklamiranju duhana. Fenomen „It Girls“ započeo je svoj debi u literaturi perioda. Žene koje su pušile više se nisu oslikavale kao žene upitnog moralnog statusa, već kao sofisticirane i neovisne žene.⁸⁴

U Americi se 1920. godine prvi put konzumiralo više od 100 milijardi cigareta. Porastu toga broja doprinijelo uključivanje žena u konzumiranje cigareta. *Atlantic Magazine* cigaretu je opisao kao: „simbol emancipacije.“⁸⁵

Tijekom 1920-ih u SAD-u nastaju knjige o bontonu, čiji su autori smatrali da su žene i pušenje potpuno nekompatibilni, te su u očajničkom nastojanju da žene odvrate od cigareta savjetovali muškarcima da ne puše pred njima:

Kavalir ne smije pušiti (u prisustvu dame) u sljedećim okolnostima: Kada sa damom hoda ulicom. Kada diže šešir ili se klanja. U sobi, uredu ili dizalu kada dama uđe. U kratkom razgovoru kada stoji blizu ili razgovara sa damom. Ukoliko je sjeo da bi razgovarao sa damom na verandi, u hotelu, privatnoj kući ili bilo gdje gdje je pušenje dopušteno, prvo mora pitati: „Smeta li Vam ako pušim?“, i ukoliko dama odgovori: „Nimalo.“ ili „Slobodno pušite.“ onda je pušenje primjereno. On bi, međutim, trebao izvaditi cigaru, lulu ili cigaretu iz usta dok govori ... Na ladanju kavalir može sa damom šetati i istovremeno pušiti, osobito lulu ili cigaretu, dok je cigara manje poželjna ... Kavalir u golf ili ladanjskoj odjeći sa lulom u ustima i psom uz nogu predstavlja odgovarajuću sliku ... Lula na ulici grada je manje prihvatljiva od cigare na ladanju.

Međutim, to nije puno utjecalo na promjenu ponašanja žena koje su sa žarom željele očuvati novopronađenu slobodu. Žene su željele plesati, uživati i pušiti cigarete, a s obzirom da su dobile pravo glasa nije ih se više moglo tako lako ignorirati. U Americi se počinje javljati jazz koji je bio utjelovljenje svega toga.⁸⁶

Pred proizvođačima duhana pojavilo se cijela nova niša tržišta koja je zahtjevala određivanje novog pristupa. Proizvođači su odlučili reflektirati razliku među spolovima kroz razliku u cigaretama te su cigarete namijenjene ženama postale lakše, čišće i ljepše. Philip Morris je preselio na drugu stranu Atlantika i sjedište stavio u New York, u kojem se nalazila prva tvrtka koja se počela baviti proizvodnjom cigareta za žene. Philip Morris je u tu svrhu oživio svoju staru englesku marku cigareta nazvanu po Vojvodi Marlborougha i skaćenu u *Marlboro*. Novi brand za svoj je novi slogan (nastao 1924. g) izabrao: „Mild as May.“ *Marlboro* je svoje cigarete dizajnirao isključivo za žene, što je vidljivo i u vrhu cigarete

---

⁸⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 239-240.

⁸⁵ Isto, 242.

⁸⁶ Isto, 242-243.

izrađenom u boji slonovače od masno nepropusnog papira koji je sprječavao ljepljenje ruža za papir. *James Bull*, marka cigareta iz Milwaukeeja, bila je sljedeća koja je na tržište lansirala žensku liniju cigareta – *Cocarettes*, pod sloganom: „Umirujuća mješavina osvježavajućeg Kolumbijskog lista koke i najlaganijeg virđinijanskog duhana posebno miješanog za potrebe Dame“.⁸⁷

Na tržištu cigareta u SAD-u dominirale su tri marke – *Camel*, *Chesterfield* i *Lucky Strike* koje su zajedno bile odgovorne za 82% svih prodaja 1925. godine. Kada bi jedna od prethodno navedenih marki lansirala novu kampanju odmah bi je druge slijedile sa svojim kampanjama. *Camel*, predvodnik u prodaji početkom 1920-ih, prodavao se pod sloganom „Uzmite Camel“ čije je značenje trebalo predstavljati prihvatljivost *Camel* cigareta u svim prigodama. Američki proizvođači duhana na *Camel* su odgovorili ponovnim lansiranjem marke *Lucky Strike*. Pri reklamiranju marke *Lucky Strike* Amerikanci su odlučili naglasiti svojstvo duhana koje je omogućavalo potiskivanje osjećaja gladi te je njihov novi slogan bio: „Posegnite za Luckyjem umjesto za slatkim“. Taj je slogan izazvao burne reakcije proizvođača hrane koji su posegnuli za Federal Food and Drugs Act u kojem je navedeno da duhan nije hrana i stoga ne može služiti kao zamjena za nešto što je hranjivo i slatko. *Lucky Strike* je nakon toga odustao od poveznice sa slatkim, ali je zadržao središnju temu prema kojoj je debljina loša i može se zaobići konzumiranjem cigareta. Američka javnost se sa time složila, a prodaja *Lucky Strike* marke je procvala te, pretekavši 1930. godine *Camel*, postala najprodavanijom markom na tržištu. *Lucky Strike* je počeo povezivati cigarete sa očuvanjem zdravlja te je proveo istraživanje u kojem je za točne odgovore darivao ispitanike sa pet kartona cigareta. Marka je u propagandu uključila 20 679 liječnika koji su *Lucky Strike* ocijenili kao zdravu marku. *Lucky Strikes* je u jednoj od kampanja iskoristio i novu zaludenost tamnjenjem kože na Suncu. Ta se manija pojavila prvi put nakon vladavine rimskog cara Claudiusa (10 pr. Kr. – 54 n. e.). U toj je kampanji pakiranje *Lucky Strikesa* nosilo slogan: „Prženo je od najranijih dana“ čime se referiralo na tretman vrućinom koji je tim cigaretama, navodno, davao ravnomjerniji i glađi dim. Pušenje je trebalo imati jednak učinak na tijelo kao i sunčanje: „Sunce omekšava, vrućina pročišćava“.⁸⁸

---

⁸⁷ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 244.

⁸⁸ Isto, 245- 246.

Duhan na filmu

Pojava filma zauvijek je promjenila pušenje. Kino je po prvi put u povijesti omogućilo ljudima razdvojenima velikim udaljenostima doživljavanje identičnog vizualnog iskustva. Prikazivalo je pušenje lula, cigara i cigareta bez ikakvog opravdanja te navike. Sada je u fokusu bila osoba koja puši. Kino je, kao ništa prije njega, uzdiglo kult izgleda. Njegovi idoli su se kretali, a nakon 1927. godine počeli su pričati i pjevati. Glumice i glumci smatrali su svojom dužnošću živjeti fantazije svojih obožavatelja i na platnu i u stvarnom životu. Obožavatelji ih nisu samo štovali, već i imitirali. Iako nisu fizički mogli nalikovati na svoje idole, mogli su ih imitirati, a jedan od načina bila je navika pušenja. Mnogi su počeli pušiti samo zato što je njihov omiljen glumac ili glumica upražnjavala tu naviku, a niska cijena i dostupnost cigareta olakšavali su odluku.⁸⁹

Proizvođači duhana odlučili su iskoristiti nov oblik dopiranja do potrošača. *Lucky Strike* bio je među prvima koji je plaćao glumcima da puše njihove cigarete i reklamiraju njihovu marku. *Lucky Strike* je pomogao obožavateljima u odlučivanju koje marke cigareta koristiti javnim objavljivanjem popisa glumaca i glumica koji su pušili njihovu marku. Potpisali su ugovor sa zvijezdom filma *The jazz singer* Alom Jolsonom i mladim Fredom Astairom. Nijemi filmovi iz razdoblja prije 1927. godine najviše su se oslanjali na gestikulaciju i cigareta je postala više od rekvizita, postala je alegorija. Ukoliko je heroina na bijelom platnu osjećala žudnju ili strah, snimana je kako puši ili traži šibicu. Rane ženske zvijezde, poput Bette Davis, djelovale su kao da žive od dima. Cigareta je služila kao očita i potentna metafora za zabranjenu tjelesnu aktivnost. Ova nova konvencija prema kojoj je cigareta bila zamjena za poljubac ili nešto više zaokupljala je maštu publike diljem svijeta. Većina zvijezda sa reputacijom seksualnosti imala je barem jednu fotografiju u javnom portfelju koja ih prikazuje kako puše.⁹⁰

Ono što je lik pušio na filmu bio je trag u oslikavanju njegove osobnosti i pozadine. I ovdje se nastavlja viktorijanska hijerarhija, pri čemu je primjerice pušač lule bio mislioc ili pouzdan pripadnik srednje klase. Cigare su na filmu predstavljale moć te su poslovni ljudi u zabavnoj

---

⁸⁹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 247.

⁹⁰ Isto, 248.

industriji i mafijaši prikazani kako puše cigare. Edward G. Robison, princ razbojnika na bijelom platnu, odgrizao je vrh cigare na tako prijeteći način da su žene padale u nesvijest. Cigarete su potisnule cigare što je Jung protumačio seksualno, a Freud sa svojom poznatom izjavom: „ponekad je cigara samo cigara“. Cigara je dobila vlastitu nišu u komediji u kojoj je njome paradirao Groucho Marx. Groucho je poput filozofa Marxa svakodnevno pušio cigare i koristio ih kao produžetak svog karaktera. Njegove su cigare imale ulogu trbuhozborčeve lutke, bile su i dio razgovora i rekvizit. U jednoj je sceni Grouchova reakcija na izjavu žene da ima dvadeset i dvoje djece zbog velike ljubavi prema suprugu bila: „I ja volim svoju cigaru, ali ponekad je izvadim iz usta.“⁹¹

Filmski redatelji pušili su cigare, a Darryl F. Zanuck, koji je 1925. godine sa dvadeset i tri godine došao na čelo Warner Brothersa, počeo je pušiti cigare kako bi se doimao starijim. Njegov primjer slijedili su Sir Alfred Hitchcock i Orson Welles. Cigara se s vremenom počela smatrati svojevrsnim statusnim simbolom, čemu u korist služe i brojne izjave samih glumaca. Somerset Maugham: „kada sam bio jako mlad i siromašan ... odlučio sam da ću, ukoliko ću imati novaca, popušiti cigaru – svakog dana nakon ručka i nakon večere“.⁹²

Pušenje na ekranu proširilo je repertoar pušačkih tipova naslijeđenih iz literature. Način na koji se rukovalo cigaretom odavalo je pozadinu lika, ali i raspoloženje. Prsti su se tresli i šibice padale kako bi se dočarala nervoza. Cigarete su se mogle paliti samopouzdanom, intrigantno, seksi, pretjerano gestikulizirano, itd. Cigarete su na filmu bile sveprisutne, posebice u scenama bitke. U *Pijesku Iwo Jime* (1949.) u sceni ispraćivanja Japanske Carske vojske Wayne izjavljuje: „Nikada se u životu nisam tako dobro osjećao. Što kažeš na cigaretu?“⁹³

Marlene Dietrich je ovjekovječila intimnu povezanost filma i cigareta, a 1950. godine u dobi od 49 godina pojavila se na reklami *Lucky Strikea*. Sinonim za kauboja, John Wayne, pušio je četiri kutije *Camel* cigareta dnevno i na kraju obolio od karcinoma pluća. Promjena u percepciji pušenja tijekom vremena vidljiva je i na poštanskoj markici, izdanoj 2008. godine, na kojoj u prvotnoj verziji Bette Davis poznata po cigareti kao zaštitnom znaku završava izrezivanjem cigarete iz kadra. U *Doručku kod Tiffanyja* (1961. g) cigareta u rukama Audrey Hepburn dobiva novi modni dodatak – cigaršpic. Početkom 1960-ih cigarete nisu zaobišle ni animirane filmove, pa su tako i likovi *Obitelji Kremenko* svojevremeno služili za oglašavanje

---

⁹¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 250.

⁹² Isto, 251.

⁹³ Isto, 267-268.

Winston cigareta. Kada Fred i Barney ne mogu gledati koliko naporno Wilma i Betty rade odlaze u vrt gdje ih ne mogu vidjeti i odmaraju uz cigaretu sa motom marke: „Winston je dobrog okusa, kao što cigareta treba biti“ (Winston tastes good, like a cigarette should).⁹⁴

Od sredine 1960-ih cigareta gubi šarm i dramaturšku ulogu koju je imala u doba film noira i postaje rezervirana za neprilagođene pojedince i buntovnike poput Thelme i Louise (1991.).⁹⁵

---

⁹⁴ https://www.youtube.com/watch?v=FV8qFSRin_8

⁹⁵ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 86-89.

Svjetski ratovi kao propagandna baza za cigarete

U Prvom svjetskom ratu Crveni križ cigarete i cigare dijelio je austrougarskim vojnicima koji su slani u rat. Racija duhana engleskih vojnika iznosila je 2 unce tjedno, dok je dnevna racija njemačkog vojnika iznosila 2 cigare i 2 cigarete. Pripadnici engleske mornarice imali su nešto veći privilegij te je njihova racija iznosila 4 unce tjedno. Vojnici su pušili iz duhovnih, fizičkih i društvenih razloga. Blaga narkotička svojstva duhana i njegova sposobnost zatamljivanja osjećaja gladi bile su korisne kvalitete u rovovima. Međutim, nije bio važan samo duhan, već mogućnost obavljanja uobičajene rutine koja je pružala učinak umirivanja. O takvom učinku govori i isječak iz Sassonovih *Memoara vojnika*:

Mogao sam čuti zvuk punjenja puški na vrhu kratera iznad mene dok sam puzao kroz blato... Znao sam da ništa iz mog prethodnog iskustva patroliranja nije bilo tako crno i nepomično sam ležao nekoliko munita očajnički se pitajući da li je na meni red: onda sam se sjetio da nosim predratnu kabanicu; mogao sam osjetiti lulu i zavežljaj duhan i nekako sam se osjećao manje bespomoćnim.⁹⁶

Nakon što se Amerika uključila u rat 1917. godine američki vojnici su na bojište donosili *Camel* i *Lucky Strike* cigarete te su zbog toga europski vojnici znali govoriti da dolaze deve, a za boju njihove odore su govorili da je „Lucky Strike“ zelena. Kada je Ratni departman SAD-a 1918. godine otkupio svu proizvedenu količinu *Bull Durham* duhana marka je preuzela novi slogan: „Kada naši momci zapale, Huni će ispariti“ (When our boys light up, Huns will light out). Još jednu ilustraciju uloge cigareta u Prvom svjetskom ratu moguće je pronaći i u dnevniku Floyd Gibbonsa, jednog od prvih američkih vojnika na Europskom tlu:

Na lijevoj strani sam bio gol od ramena do struka sa izuzetkom pvoja oko ruke i ramena. Prsa su mi bila poprskana crveno od dvije ozljede. Takav je bio moj ulazak... Hartzell me položio na nosila na podu i otišao po vodu, koju sam očajnički trebao. Začuo sam nekoga kako zastaje pored nosila i nježnim glasom pita: 'Želiš li cigaretu, starče?' 'Da.' odgovorio sam. Zapalio je jednu među svojim usnama i stavio je u moja usta. Želio sam znati tko je bio taj dobročinitelj. Pitao sam ga za ime i organizaciju. 'Nisam vojnik,' rekao je. 'Zovem se Slater i dolazim iz Y.M.C.A.-a.' Ta cigareta je neopisivo prijala. Ukoliko vi, koji ovo čitate, pripadate onima čiji su doprinosi Y.M.C.A omogućili opskrbu želim Vam ovim putem izraziti svoju zahvalnost, kao i zahvalnost ostalih koji su uživali u Vašoj velikodušnosti te noći.⁹⁷

---

⁹⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 231-233.

⁹⁷ Isto, 235-236.

U Drugom svjetskom ratu Adolf Hitler je podupirao protupušačku kampanju sa sljedećom retorikom: „duhan je odmazda crvenokožaca bijelcima za dobivanje alkohola.“ Hitler se posebno protivio ženskoj konzumaciji cigareta. Sve članice Nacističke ženske lige morale su se odreći duhana kako bi mogle sudjelovati u propagandi stvaranja superiorne rase. Hitler je služio kao uzor za nepušača te je na naslovnici *Auf der Wacht* 1937. godine prikazan portret diktatora i naslov: „Naš Führer Adolf Hitler ne pije alkohol i ne puši...njegove radne sposobnosti su izuzetne.“ Njemački proizvođači cigareta odličili su se ze strategiju suradnje te su donirali veliku sumu nacističkoj stranci. Vodeći proizvođač cigareta, *Cigaretten Bildendienst*, uz cigarete je nudio kupone koji su se mogli zamijeniti za knjige o Hitleru. Tržište duhana je uspjelo podići prodaju sa 570 cigareta godišnje 1939. godine na 900 cigareta godišnje 1932. godine. Njemačka je za vrijeme Hitlera, iako službeno protupušački nastrojena, uvozila otprilike 100 000 tona duhana godišnje.⁹⁸

Međutim, zabrana pušenja ojačala je tek nakon 1939. godine kada je konzumacija duhana počela padati. Hitlerovi znanstvenici počeli su razvijati teorije o pušenju. Franz H. Müller prvi je, 1939. godine, upotrijebio kontroliranu epidemiološku metodu za uspostavljanje uzročno posljedične veze između pušenja i raka pluća sa zaključkom: „izvanredan porast u konzumaciji duhana najvažniji je uzrok porasta oboljenja od raka pluća.“ Četiri godine kasnije taj su zaključak potvrdili Eberhard Schairer i Eric Schöniger. Međutim, ti zaključci nisu uspjeli ostaviti znatniji učinak jer su bili zasjenjeni činjenicom da su došli iz kampa koji je promovirao rasnu superiornost ubrzo započevši Drugi svjetski rat. Dolazak Drugog svjetskog rata označio je porast potrošnje cigareta u Engleskoj, posebice od strane žena: „Tijekom žestokih napada na London pušenje mi je bilo od velike pomoći. Moja konzumacija je porasla za 100 posto. Započela je u rujnu tijekom Blitza. Pušenje mi je pomoglo u potiskivanju straha.“⁹⁹

Predsjednik Roosevelt duhan je proglasio prijeko potrebnim ratnim materijalom i omogućio oslobođenje od sudjelovanja u ratu onima koji su ga uzgajali. Vlada SAD-a je podršku vojnicima pružala sloganima poput: „Pušite ih ako ih imate“(Smoke 'em if you got 'em) te inkorporacijom stanki za pušenje u marševe. Proizvođači duhana u reklamama su naglašavali važnost uloge cigareta u ratu i obrani od totalitarizma. *Lucky Strike* je 1942. godine ostao bez zelene boje koju je koristio na svojem pakiranju jer se ta ista boja koristila za uniforme, a

---

⁹⁸ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 254.

⁹⁹ Isto, 255-256.

nedostatak te boje na pakiranju okrenuo je u svoju korist sa novim sloganom: „Lucky Strike zelena je otišla u rat.“ (Lucky Strike green has gone to war).¹⁰⁰

Nakon 1945. godine njemački proizvođači cigareta radili su na 10% predratnog kapaciteta, a glavna valuta trgovanja postala je cigareta. Dogovori su se postizali u zamjenu za jednu, deset ili tisuću cigareta: „I mi smo sadili duhan iako nitko u našoj obitelji nije pušio. Novac je bio beskoristan, a za duhan se moglo dobiti sve. Imali smo malo zemlje na kojoj smo sadili pšenicu koju smo morali predati državi... ali u sredini te pšenice, na mjestu koje se nije moglo vidjeti sadili smo duhan.“ Vlada je dopuštala uzgoj duhana, ali samo se dvadeset i pet biljaka moglo uzgajati bez plaćanja poreza. Cigarete iz takvog kućnog uzgoja prozване su „plućna torpeda“.¹⁰¹

Pall Mall, prva marka produženih cigareta (king size), u reklamiranju je koristila slike tenkova i protutenkovskog oružja koristeći slogane:

„Kod cigareta, kao i kod oklopnih vozila moderni dizajn je taj koji donosi veliku razliku!“ (In cigarettes, as in armoured cars, it's modern design that makes the big difference!).

„Brz kao trkač, jak kao tenk! Ne iznenađuje što su ovi novi aerodinamično oblikovani izvidnički automobili ključni u razvoju mehaniziranog ratovanja. Moderan dizajn čini veliku razliku - razliku koja je od visoke važnosti u nacionalnoj obrani. “ (Fast as a racer, staunch as a tank! No wonder these new streamlined scout cars are a vital development in machanized warfare. Modern design makes the big difference – a difference that's mighty important in national defense.).

„Sada napokon – zahvaljujući modernom dizajnu – uistinu dobra cigareta pruža u stvarnosti ono što druge cigarete tvrde u teoriji – gladi, manje nadražujući dim. – Pall Mall“ (Now, at last – thanks to modern design – a truly fine cigarette provides in fact what others cigarettes claim in theory – a smoother, less irritating smoke – Pall Mall).¹⁰²

---

¹⁰⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 257.

¹⁰¹ Isto, 263.

¹⁰² Isto, 264.

Camel je zazuzeo drugačiji pristup i svoje je cigarete stavljao u središtu borbe:

„RIBA IZ KONZERVE – znači torpeda na jeziku podmornice. Izraz „pušačka svjetiljka je zapaljena“ znači da je vrijeme *Camel* – muškarcima Mornarice omiljena cigareta je *Camel*.“ (TIN FISH – that means torpedo in submarine language. The phrase, „the smoking lamp is light“ means Camels are in order – for men in the Navy, the favorite cigarette is *Camel*.).

„IGRA SKRIVAČA. Smrtonosna igra sa podvodnim TNT-om i torpedom. To je igra samo za dobre živce. Ali, opet što danas nije tako – pored svih nas koji se borimo, radimo, živimo najvećoj brzini. Da, i pušimo, možda i više nego prije.“ (HIDE-AND-SEEK. A deadly game of it with the T.N.T. of depth charge and torpedo. That's a game only for steady nervs. But, then, what isn't in these days – with all of us fighting, working, living at the highest tempo in years. Yes, and smoking, too – perhaps even more than you used to.)

„Ako trenutno *Camel* nisu vaša mrka iskušajte ih. Ne samo zato što su omiljene među vojnicima ili kod kuće – već u korist Vašeg vlastitog pušačkog zadovoljstva.“ (If Camels are not your present brand, try them. Not just because they're the favorite in the service or at home – but for the sake of your own smoking enjoyment, try Camels).¹⁰³

Dubina asocija američkih marki cigareta i vojske reflektirala se u imenima koje su vojnici dodjeljivali francuskim tranzitnim kampovima. Kampovi u Le Havreu i Marseillesu dobili su imena po vojnicima najdražim markama: kamp Chesterfield, kamp Lucky Strike, kamp Pall Mall i kamp Philip Morris. Izvan Njemačke nitko nije preispitivao štetnost duhana. Sve vođe Saveznika su pušile – general Douglas MacArthur iz rata se vratio sa lulom, Winston Churchill je povjedničko V pokazao sa cigarom među prstima, dok je Staljin pušio lulu koju je punio duhanom iz rastrganih ruskih cigareta.¹⁰⁴

Pri sklapanju mira cigareta je opet nuđena kao znak mira. General MacArthur je Caru Japana ponudio cigaretu nekoliko dana nakon što se Japan predao: „Ponudio sam mu američku cigaretu koju je zahvalno prihvatio. Primijetio sama da mu se ruke tresu dok sam je pripaljivao. Trudio sam se olakšati mu koliko sam god mogao, ali znao sam koliko je duboka i očajna njegova agonija poniženja.“¹⁰⁵

---

¹⁰³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 264-265.

¹⁰⁴ Isto, 265.

¹⁰⁵ Isto, 266.

Amerikanci su se pokazali veoma velikodušnima prema prijašnjim neprijateljima. Kao dio Plana europske obnove, koji je platio Europsku rekonstrukciju, vlada SAD-a poslala je njemačkoj vladi dar u obliku 210 milijuna cigareta kao stimulaciju za željezničke i poštanske radnike.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ Isto, 266-267.

„Zdrave cigarete“, cigarete s filterom i televizija

Pojava rock'n'rolla 1950-ih iznjedrila je novi kult identiteta baziran na pobuni, njegove su ikone promovirale predbračni seks, alkohol i pušenje. Pjevači poput Chuck Berryja, Buddy Hollyja, Elvisa Presleya, Little Richarda i Jerry Lee Lewisa bili su pušači. Jerry Lee Lewis bio je prvi koji je na pozornici pušio.¹⁰⁷

Tinejđeri su predstavljali još neiskorišteno tržište za proizvođače duhana. Imitativnost mladih u svemu što su njihovi uzori radili za proizvođače duhana bila je veliki plus, a jedino pitanje bilo je – treba li se oformiti posebna vrsta cigareta namijenjena isključivo njima. Prva velika tinejderska ikona bijelog platna bio je šminkerski pušač James Dean. Zvijezda filma *Buntovnik bez razloga* iz 1955. godine postao je miljenik mladih zbog svojeg buntovničkog ponašanja u stvarnom životu. U njemu su proizvođači duhana pronašli zlatnu žilu i odgovor na ranije postavljeno pitanje. James Dean je pušio cigarete koje su inače koristili i odrasli, te nije bilo potrebe za stvaranjem zasebne vrste cigareta namjenjene mladima.¹⁰⁸

Posebna niša tržišta „zdravih“ cigareta za invalide i bolesnike proizvodila je cigarete sa mentolom. Cigarete sa mentolom u svom su sastavu imale ekstrakt pepermintaa, a prva marka nastala je 1930-ih pod nazivom *Spud*. Sljedeću marku cigareta sa mentolom osnovao je proizvođač guma Brown & Williamson pod nazivom *Kool*. Svoje je cigarete *Kool* reklamirao pod garancijom izostanka laringalne iritacije: „Podarite svom grlu *Kool* odmor!“ (Give your throat a *Kool* vacation!). Raspon cigareta sa mentolom 1950-ih rezultirao je stvaranjem neovisnog i profitabilnog tržišta.¹⁰⁹

Druga vrsta zdrave cigarete bila je cigareta sa filterskim vrhom od vate i predstavljala je strategiju za privlačenje pušača koji su jako polagali na higijenu, budući da je filter sprječavao ljepljenje komadića duhana za zube. Vodeća marka cigareta sa filterom bila je *Viceroy*, za svoje filtere koristila je rolu celuloznog acetata, a tijekom 1950-ih došlo je do porasta u prodaji. Lorillard je uočio porast u prodaji i počeo zastupati mišljenje da je cigareta sa filterom budućnost što je rezultiralo izradom iscrpnih istraživanja koji bi doveli do cigarete sa

---

¹⁰⁷ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 270-271.

¹⁰⁸ Isto, 271.

¹⁰⁹ Isto, 273.

filterom kao dio arsenala njegove marke. Lorillard je nastojao otkriti što se sve odvija u unutrašnjosti papira cigarete uključujući koliko je vruća cigareta dok gori, od čega se sastoji dim, ima li u cigareti štetnih sastojaka te otklanjanje mogućih štetnih sastojaka. Nakon otkrivanja nepoželjnih nusprodukata izgaranja u duhanskom dimu, Lorillard je prihvatio filter kao fizičku barijeru napravljenu od azbesta budući da je tijekom 1950-ih azbest bio popularan materijal. Vlaknasta struktura činila ga je izvrsnim toplinskim inhibitorom i filterom. Lorillard je svoj filter nazvao *micronite*, a marku cigareta *Kent*. Nove cigarete s filterom reklamirale su se kao prve zdrave cigarete: „Volite li dobru cigaretu, ali ne i njezine posljedice? (Do you like a good smoke but not what smoke does to you?). Tijekom 1950-ih svi su proizvođači duhana u svoju ponudu uvrstili i cigarete sa filterom.¹¹⁰

Televizija je bila novi medij koji nisu propustili iskoristiti ni proizvođači duhana. Televizija je pomogla u naglašavanju izgleda proizvoda, a u samom reklamiranju bazirala se na ponavljanju i trivijalnosti. Predvodnik u polju reklamiranja putem televizije bio je *Lucky Strike*, koji je 1950. godine sponzorirao tinejdersku seriju *Your Hit Parade* koja se prikazivala sedam godina. Reklame *Lucky Strikea*, koje su se puštale u stankama serije, ciljale su na mlade kao svoju publiku. Philip Morris 1951. godine sponzorirao je seriju *I Love Lucy* u kojoj su i samo likovi pušili velike količine cigareta.¹¹¹

U promjeni moralne klime 1950-ih pomogao je Hugh Hefner koji je 1953. godine lansirao *Playboy*. Philip Morris je tu promjenu klime odlučio iskoristiti za ponovno lansiranje *Marlbora*, ovoga puta kao marku cigareta sa filterom. Morris je za izradu reklame za *Marlboro* angažirao izrađivača reklama Lea Burnetta, koji je predložio kauboja: „najprihvaćeniji simbol muževnosti u Americi“, a Marlboro Man je na ekranima zaživio 1964. godine.¹¹²

Televizijsko reklamiranje duhanskih proizvoda u Engleskoj bilo je zabranjeno do 1954. godine jer su 1950-e su protekle u odjeku posljedica Drugog svjetskog rata. Racioniranje hrane ukinuto je tek srpnju 1953. godine. U Engleskoj je postotak pušača u populaciji 1948. godine iznosio 81% muškaraca i 39% žena.¹¹³

---

¹¹⁰ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 273-274.

¹¹¹ Isto, 276.

¹¹² Isto, 277.

¹¹³ Isto, 278.

Monografija *Čovjek i njegova cigareta* istraživala je razloge za pušenje radnog čovjeka. Istraživanje je pokazalo da je pušenje društvena aktivnost. Pri okupljanju prijatelja u pubu, krugovi prijateljstva bili su vidljivi po tome tko je kome nudio cigaretu. Dijeljenje cigareta označavalo je granice svake male grupe. Radni čovjek je pušio kako bi podigao samopouzdanje: „kada se na javnim mjestima osjećate kao da ste pod lupom tuđih pogleda cigareta Vam može pomoći da se prezenetirate samouvjereno i pruža Vam mogućnost da nešto radite sa rukom.“ Uz podizanje samopouzdanja cigaretu su pušili da bi odagnali usamljenost: „samotan užitek koji ispravlja nejednakosti života.“¹¹⁴

---

¹¹⁴ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 279.

Identitet, pušenje i Virginia slims

Kao što *Ekonomija identiteta* navodi, svaki pojedinac ovisno o identitetu, normama i društvenim kategorijama traži ravnotežu u svojim standardnim korisnostima. Kod proizvođača cigareta to je vidljivo u ponudi i potražnji koja se zasniva na pružanju proizvoda pojedincima koji ga smatraju dijelom svojeg identiteta upravo zato što je dio identiteta svojevrsna posljedica kreiranja pojedinca. Izbor identiteta nije nužno svjestan i nije fiksiran. Ljudi svoje ideale, norme, pa čak i samu prirodu društvenih kategorija mogu tijekom vremena mijenjati. Na te promjene mogu utjecati treće strane, kao što su u ovom slučaju proizvođači cigareta, a taj sam postupak sličan je postupku ponude i potražnje. To se može oprimjeriti trendovima pušenja u SAD-u. Iako centri za kontrolu i prevenciju bolesti pušenje navode kao glavni spriječivi uzrok smrti u SAD-u, ono i dalje predstavlja značajan ekonomski i društveni problem. Tipična ekonomska studija fokusira se na potražnju za cigaretama. Potražnja nastaje iz funkcije korisnosti, primjerice neki ljudi jednostavno uživaju u konzumaciji duhana. Razrađene analize uzimaju u obzir visoku ovisnost nikotina i užitak u pušenju s prijateljima. Na samu potrošnju bitno utječe i porez na cigarete. Za izgradnju ekonomsko-identitetske teorije o pušenju potrebno je odrediti standardnu korisnost za duhan i nikotin, a zatim identitetskih sastojaka, oslanjajući se na promatranje. Norme za pušenje dramatično su se promijenile tijekom dvadesetog stoljeća, osobito za žene. Početkom stoljeća, za žene nije bilo pristojno pušiti. Pušenje je 1960-ih i dalje bilo prihvatljivije za muškarce nego za žene, ali je razlika u stavovima nestala sa ženskim pokretom 1970-ih godina.

Izvan znanstvenih istraživanja, treba se uzeti u obzir reklamnu akciju marke *Virginia Slims* i njezin slogan "Daleko si stigla, djevojko" (You've Come a Long Way, Baby). Ženska emancipacija, kako je bila prikazana u oglasima, oslobodila je žene od robovanja ženskim poslovima i od zabrane pušenja. Nadalje, bitno je postulirati društvene kategorije u smislu muškaraca i žena, odnosno norme za muškarce i žene prema razdoblju, kao i gubitke u korisnosti koji nastaju zbog odstupanja od normi. Funkcija korisnosti poprilično očito predviđa da bi razlike u pušenju između muškaraca i žena na početku bile velike, ali bi konvergirale poslije 1970-ih. Tijekom 1920-ih pušilo je gotovo 60 posto više muškaraca nego žena, godine 1950. i dalje je bilo manje žena nego muškaraca koji su pušili, no do 1990. postotak se gotovo sasvim izjednačio. Ta konvergencija ne može se objasniti standardnom

ekonomskom teorijom, prema kojoj bi promjene tražili u ekonomskim razlikama između muškaraca i žena (poput smanjenja razlike između muških i ženskih primanja). U primjeru pušenja takva su objašnjenja neadekvatna jer u početnom razdoblju čak ni žene s visokim prihodima nisu pušile. Pušenje daje jasan primjer o ulozi društvenih normi. Promjena u rodnim (spolnim) normama bila je najvažniji razlog za porast pušenja u žena u SAD-u. Današnja ekonomska teorija sugerira da su visoki porezi način destimuliranja pušenja, ali visoke je poreze teško nametnuti i sprovesti. Ekonomija identiteta proširuje potragu i za uzrocima i za lijekovima.¹¹⁵

---

¹¹⁵ A. G. Akerlof, E. R. Kranton, *Ekonomija identiteta*, 11-15.

PUŠENJE I PUŠAČKI PRIBOR U AFRICI, AZIJI I BLISKOM ISTOKU

Makaya

Nakon povijesnog putovanja oko svijeta Vasca da Game (1497.-1499. Godine) Portugalci su preuzeli kontrolu nad drevnim arapskim trgovačkim rutama u Sofali, Mombasi i Hormuzu. Duhan, kojeg su zabrane u Kuranu zaobišle, dočekan je širom raširenih ruku među muslimanskom zajednicom, budući da je bio dopušten kao lijek i distribuiran diljem afričke istočne obale. Portugalci su osnovali vlastiti lanac trgovačkih ruta diljem afričke zapadne obale gdje su sva plemena koja su susreli upoznali sa duhanom, a ta su plemena biljku prenijela među druga plemena. Na samom početku zalihe su se uvozile iz Brazila kao portugalske kolonije, ali do kraja šesnaestog stoljeća duhan se uzgajao diljem ekvatorijalne Afrike. Afrikanci su razvili vlastite mitove vezane za duhan, u kojima se njegovo otkriće nerijetko vezalo uz lutaoce ili pak krađu duhan od bogova u svojevrsnom prometejevskom činu hrabrosti. Svi ti oblici ukrašavanja priče o duhanu simultano su pružali opravdanje za pušenje duhana kao čina sa specifičnom svrhom.¹¹⁶

Pleme Konga podrijetlo duhana veže uz Bushongova proroka Lusana Lumunbalu koji se svom plemenu vratio nakon dvadeset godina lutanja donijevši mali paket sasušenog lišća i šaku sjemenki:

„Kada se udahne njegov dim on je duši koja pati poput majčina zagrljaja oboljelom djetetu.“ Rekavši to izvadio je lulu iz torbe, zapalio je i počeo pušiti, dok je to radio zračio je radošću. ... „Ova biljka zvana Makaya najveća je radost čovjeka... O Makaya, Makaya, kakva čuda možeš proizvesti dok vatra raznježava srce.“... Svi znate da je Lusana Lumunbala ispravno govorio; kada srce nabuja od bijesa ili se smanji od žalosti, pijte dim Makaye pa će mir i radost ponovo zavladati...”

S obzirom da je u Africi već postojala praksa pušenja kanabisa u luli, u priči nije bilo potrebno objašnjenje za korištenje lule već samo biljke duhana. Kanabis ili *dagga* se koristio

---

¹¹⁶ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 59.

zbog psihoaktivnih sposobnosti, ponajprije općenitog osjećaja ugone, koje izaziva kod korisnika i kojima se postiže osjećaj sreće i prosvjetljenosti.¹¹⁷

Pušači su koristili vodenu lulu zbog vjerovanja da je hladan dim dobar, ugradili su vodenu odaju između zdjelice za paljenje i dijela kojim se dim uvlači u usta. Vodena odaja hladi dim i istovremeno kondenzira njegova određena svojstva. Taj aromatizirani talog se zatim izlijeva na koru ili osušenu travu koja se žvače za novi slijed prosvjetljenja. Sama zdjelica sa vodom nerijetko je bila izrađena od bambusa i ukrašena plemenskim ili osobnim oznakama. Nakon što je duhan postao roba koja se raširila diljem svijeta, proširio se i ovaj oblik pušenja koji su koristili konzumenti kanabisa i na druga dva kontinenta s vremenom prelazeći u inačice perzijske *nargile* i indijske *huqqah*. Do kraja 16. stoljeća sva plemena koja su Europljani susreli postala su poklonici duhana. Čak su i Bušmeni pustinje Kalahari, koji su prezirali bilo kakvu imovinu osim lovačkih lukova i nojevih jaja u kojima su nosili vodu, počeli upotrebljavati duhan.¹¹⁸

Afrikanci su posvećivali jednaku važnost samoj luli, kao i Amerikanci sjevera. Lula je imala važnost koja je nadilazila samu funkciju. To djelomično proizlazi iz sličnosti američke i afričke socijalne organizacije, budući da su obje kulture vezale plemenske rituale i ornamente uz objekte svakodnevne uporabe. Za razliku od jednostavnih mornarskih lula, koje su bile izrađene od gline ili školjke i cijenjene samo zbog konzumacije sadržaja, Afrikanci su izrađivali visokoukrašavane lule raznih oblika i veličina. Neke su lule bile toliko velike da je u njih stalo nekoliko funti duhana, a neke su bile opremljene sa dvije ili tri zdjelice za vodu. Fetišistička plemena su izrađivale duge, uske, perjem okićene lule u obliku ljudske lubanje. Štovatelji Majke zemlje su izrađivali lule u obliku trudne žene. Plemenska obilježja su se urezivala u zdjelice označavajući lulu kao integralni dio kulture njezina vlasnika.¹¹⁹

Čak su i Englezi bili šokirani količinom konzumacije duhan od strane Afrikanaca čemu svjedoči i zapis:

Duhan im je polovica prihoda. Žene su u jednakoj mjeri pušači kao i muškarci. Prešaju sok iz listova dok su zeleni i svježi, zatim ih stavljaju na sušenje na stupove iznad ugljena nakon čega ih režu za upotrebu jer su nam naznačili da ih duhan opija kada listove tako upotrebljavaju. Zdjele njihovih lula izrađene su od gline i jako su velike; u nižem dijelu lule nalazi se mali šuplji štap dužine otprilike 45 centimetara kroz koji

---

¹¹⁷ Isto, 60.

¹¹⁸ I. Gatelly, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 61.

¹¹⁹ Isto, 62.

uvlače dim: nije im dovoljno dim zadržavati u ustima već ga moraju unositi u trbuh i na taj način u najstrožem smislu piju duhan.¹²⁰

Neka afrička plemena uz pušenje duhana, razvila su i naviku šmrkanja duhana, uključujući Masaje Kenije. Masaji naglašavaju svoju različitost i kroz konzumiranje duhana šmrkanjem te ulažu veliku pažnju u ukrašavanje posuda za pohranu duhanskog praha.¹²¹

Pušenje biljaka, dimne kupke i fumigacije predstavljale su drevne terapijske prakse u brojnim afričkim plemenima. Za neke Afrikance pušenje je bilo ideološka podloga za izvođenje nekih predkolonijalnih tehnologija poput taljenja željeza, izrade soli i kontroliranje kiše. U trinaestom stoljeću Gujaratis i drugi posjetioci Afrike sa Indijskog oceana kanabis su predstavili Etiopiji, a arapski mornari su ga donijeli otprilike u isto vrijeme na istočnu afričku obalu.¹²²

Pušenje duhana se na Tabwa jeziku se označava glagolom *kupepa* koji ujedno znači prinositi žrtvu duhovima. Tabwe su svoje mrtve pokapali sa lulom i duhanom, a danas donose duhan na sprovode gdje ga međusobno dijele. Glagol koji na Swahiliju označava pušenje je *kuvuta*, a ima dvostruko značenje. Jedno značenje je vući, povlačiti, a drugo je vezati duh na sebe kao medija.¹²³

Vodene lule za kanabis izrađene od zdjela za vodu i umetnute u cjevaste zdjele od terakote rani su etiopski izum koji se proširio na istok, jug i u Centralnu Afriku tijekom srednjovjekovnog razdoblja rutama sličnima onim kojima se proširila kava kao drugi etiopski izum. Neki dokazi upućuju na francuske trgovce, kao prve ljude, koji su duhan oko 1600. godine donijeli na obale zapadne Afrike. Smatra se da su francuski trgovci donijeli *Nicotianu rusticu* i specifičan oblik lule izrađene od terakote na područja današnjeg Senegala i Gambie. Specifičan kut i zadebljano dno zdjele savijene poput lakta sličan je stilu iz Louisiane gdje su Francuzi trgovali i uspostavili koloniju. Duhan je u to doba prenošen karavanskim rutama koje su povezivale Timbuktu i Moroko, a ubrzo je postao popularan u cijeloj Africi što se

---

¹²⁰ Isto, 63.

¹²¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 63.

¹²² S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 46.

¹²³ Isto, 54.

reflektiralo u lingvističkim studijama difuzije *taba* kao korijena za duhan u brojnim zapadnoafričkim jezicima.¹²⁴

Portugalski brodovi dopremali su duhan u južnu Afriku prije no što su Nizozemci naselili Cape te je do 1650. godine bio u širokoj upotrebi diljem regije. Iako se duhan lokalno uzgajao na područjima gdje su to dopuštale zemlja i klimatski uvjeti, uvozni duhan je bio uobičajena roba za međuregionalno trgovanje u zapadnoj Africi. Duhan je imao ključnu ulogu u trgovini robovima koju je tvorio zloglasni trokut sastavljen od Europe, Zapadne Afrike i Amerike: „duhan je imperativ ukoliko se mora obaviti bilo kakva trgovina robovima.“ Portugalski trgovci uspostavili su monopol na području današnje Gane uvozom brazilskog duhana koji je bio tretiran sirupom kako bi poprimio specifičan okus. Brazilski duhan namočen u rum postao je oznakom luksuza Akanskog plemstva. Brazilski duhan bio je glavna roba na tržištu sve do 20. stoljeća.¹²⁵

Nizozemske lule za duhan također su predstavljale važnu robu tijekom ranih kolonijalnih perioda. Afrikanci su veoma brzo uklopili kanabis u svoje kulturne prakse. U južnoj Africi pušenje kanabisa je postalo muškim pravom u predkolonijalnom i ranom kolonijalnom razdoblju. Vodene lule su se proizvodile iz tikvi ili životinjskih rogova, u koje se umetala šuplja trska koja je držala zdjelu napravljenu od kamena, gline ili lišća. Ravne lule ili lule sa malom zdjelom također su se često koristile te su rani posjetioci današnje južne Afrike bilježili susretanje sa mještanima koji su lule izrađivali kopanjem malih tunela u zemlji, ležanjem na zemlji i uvlačenjem dima iz iskopanih tunela u zemlji. U južnoj Africi kanabis se povezivao sa ratobornošću i stočarstvom.¹²⁶

Stupanj afrikaniziranosti pušenja duhana vidljiv je u izradi lula. Gotovo da ne postoje dvije jednake lule. Raznolikost lula odražava kolektivne reference vjere i praksi. Lule su se izrađivale od lišća, bambusa, trske, granja za izradu košara, sjemenki, tikvi, školjki, kože, rogova, drveta, bronce, iskovanog željeza, na Suncu osušene zemlje, mekog kamena, aluminija sve do novijih materijala poput limenki i plastičnih boca. Lule su se ukrašavale pigmentima, školjkama, kuglicama kao i raznim drugim dekorativnim i simbolički potentnim materijalima. Afričke lule zadivljuju tehničkom izvedbom, stilom, kreativnošću i humorom. Neke lule su mnemoničke ili narativne, njihova ikonografija se odnosi na međuljudske odnose, anegdote, životinjske metafore, mitove i kozmologiju. Neke zadivljuju grandioznom

---

¹²⁴ Isto, 47.

¹²⁵ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 48.

¹²⁶ Isto, 48.

kompleksnošću sugerirajuću da je osoba koja posjeduje takvu lulu veoma bogata i na dobrom položaju. Neke lule prikazuju i nude sredstva za život precima, junacima kulture ili drugim duhovima. Neke lule prikazuju europske kolonizatore ili njihovu tehnologiju.¹²⁷

U kraljevstvu Kom u sjeverozapadnom Kmeronu duhan se smatrao nužnom robom tijekom 1930-ih. U Južnoj Africi po važnosti je bio usporediv sa pivom i mesom. Misionarski etnograf Paul Gebauer 1930-ih zabilježio je da se blagostanje ne odnosi na materijalno bogatstvo već dostojanstvo, palmino vino i duhan. Gebauer je zapisao da su i žene koristile duhan: „duhan pomaže u raspršivanju jutarnje letargije, olakšava obavljanje poslova, nezaboravni su redovi žena koje se uspunju uzbrdo ostavljajući za sobom plavi trag dima.“

Zulu nude duhan svojim precima jer smatraju lulu duhana sredstvom za komunikaciju sa duhovnim svijetom, dok Foni stavljaju cigaretu u usta duhovnih figura za užitek duhova.¹²⁸

Duhan i pušenje mogu se povezati sa plodnošću, kao što je to slučaj sa narodom Sotho. Njihova riječ za duhan je *kwa* i označava eufemizam za penis. *Kwa* se odnosi i na ovcu koja se kolje kada se mladenka pridružuje mladoženjinom domu te označava očekivanje seksualnog zajedništva novog para.¹²⁹

Industrijski proizvedeni duhanski proizvodi postali su dostupni prije kraja kolonijalnog perioda.¹³⁰

---

¹²⁷ Isto, 50.

¹²⁸ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 54.

¹²⁹ Isto, 55.

¹³⁰ Isto, 57.

Narghile i qalyan

Nakon što je Murad Okrutni 1640. godine preminuo od posljedica alkoholizma, na prijestolje je stupio Muhamed IV, strastveni pušač koji je poticao uzgoj duhana i znanstvene eksperimente u unapređivanju izlječenja biljke. Duhan se pridružio društvu kave, vina i opijuma kao jedan od četiri jastuka osmanskog zadovoljstva. Engleski posjetitelj, dr. John Fryer bio je impresioniran njihovim pušionicama:

strukturirane poput naših teataru u kojem svi mogu sjediti i uživati u duhanu po izboru iz dugačkih Malabar štapova pričvršćenih na kristalne boce ... na mjestu gdje se glava ili zdjela lule umeće kraći štap se proteže do dna gdje se spaja sa dugačkom lulom, a zdjela se puni sa vodom. Stavljanjem mirisnih i lijepih cvjetova u vodu nakon svakog povlačenja dima voda se napuni mjehurićima i obogati vrućinu dima.¹³¹

Proizvodnja *narghile* evoluirala je u oblik umjetnosti, ili preciznije rečeno četiri oblika umjetnosti, budući da su sastavne dijelove lule specijalizirani obrtnici proizvodili u različitim dijelovima Osmanskog carstva. *Agizlik* ili dio koji se umeće među usne rezbario se iz jantara uvezenog iz Rusije. *Govde* ili zdjelica za vodu radila se iz puhanog stakla ili kristala i ukrašivala se cvjetnim motivima. Najbolje *govde* proizvodile su se u Beykozu. *Marpuc* ili pletenu tubu koja je služila za dovodenje dima do pušača proizvodila su plemena koja su svoju robu mijenjala za henu. *Lule* ili zdjelica lule proizvodila se u Tophanu.¹³²

Pušači *narghile* preferirali su jak i taman duhan koji se uzgajao u Perziji i koji je bio poznat kao *latakia*. Zbog toga se razvilo potpuno zasebno tržište duhana izolirano od zemlje njegova porijekla. U pušačkim salonima Osmanskog carstva razvio se kompleksan obrazac ponašanja

---

¹³¹ I. Gatelly, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 92

¹³² Isto, 93.

koji je diktirao način na koji se lula treba paliti, kao i koju vrstu drveta se mora paliti da bi se dobio ugljen potreban za uživanje duhana.¹³³

Duhan je u Iran došao za vrijeme vladavine dinastije Safavid (1501.-1722.) tijekom europskog istraživanja Američkog kontinenta. Sama transmisija i difuzija duhana je nejasna. Prema nekim tumačenjima Iranci su za pušenju doznali od Osmanlija tijekom Safavidsko-Osmanskog rata 1609.godine, kada je Šah Abbas I saznajući da njegovi vojnici troše velik dio svoje plaće na duhan uveo zabranu njegova korištenja, a prekršitelje kažnjavao rezanjem nosa i usana.

Vodena lula predstavlja najpopularniji oblik pušenja u Iranu. U Iranu nosi ime *qalyan*, u Indiji *huqqah*, a u arapskim zemljama *narghile* ili *shishah*. Iako se često smatra da je *qalyan* iranski izum, te da se iz Irana proširio Srednjim istokom, izuzev činjenice da je vodena lula postala osobito popularna u Iranu, jako je malo dokaza da je odande potekla. Etimološki i fiziološki promatrano veća je vjerojatnost da je vodena lula nastala u Indiji. Termin *qalyan* ne upućuje na iranske korijene jer je derivacija riječi iz *ghalyan* koja je pak derivacija arapskog glagola *ghala* sa značenjem kuhati, bacati mjehuriće. Rana vodena lula bila je jednostavna naprava koja se sastojala od izdubljenog kokosa u koji je umetnuta ravna bambusova trska kroz koju je filtriran duhanski dim. Taj oblik vodene lule dugo su koristili siromašni u južnom Iranu i Indiji.¹³⁴

Safavidski Iran bio je jedno od prvih društava izvan Novog svijeta i Iberskog poluotoka gdje se duhan difuzionirao i postao uobičajen predmet konzumacije. Rana difuzija duhana u Iranu sredinom 17. stoljeća svjedoči njegovoj velikoj popularnosti. U tom se periodu duhan još uvezio, a termin *inglis tanbaku* sugerira da su duhan uvozili Englezi. Do sredine 1600-ih smanjio se uvoz te je duhan postao kultiviranom biljkom diljem Irana. *Tanbaku* je bio sitniji duhan za vodene lule, uzgajao se u južnim dijelovima zemlje, sa najboljim uzgojem u Isfahanu i Farsu. *Tutun* je bio grublji duhan korišten za obične lule i uzgajao se u zapadnim regijama. Ubrzo je Iran svoj duhan izvezio u Indiju i Osmansko carstvo. Duhan je sredinom

---

¹³³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 94.

¹³⁴ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 58.

17. stoljeća postao toliko popularan da su vojnici svoje vodene lule sa sobom nosili u pohode.¹³⁵

Za vrijeme vladavine dinastije Safavid veoma su raširene bile *qalyan* kuće, svojevrsni spoj kavane i pušionice. S obzirom da pušači brže razgrađuju kofein potrebne su im veće količine kave za postizanje željenog učinka. Dok kava djeluje stimulativno, duhan smiruje. Prema perzijskoj izreci „kava bez duhana je kao juha bez soli“.¹³⁶ Zanimljivo je spomenuti da se sve do nastanka kavana tradicionalan život u osmanskome svijetu odvijao između doma, poslovne sredine i džamije:

Kavane su poslije taj okvir uzdrmale. U njima su ljudi raspravljali o novim životnim mogućnostima, koje nisu nužno bile povezane s njihovim dnevnim potrebama ili određene postojećim društvenim moralom (...) Pojavit će se „kavane susjedstva“ (tj. *mahale*) u četvrtima Istanbula i u drugim mjestima u Anatoliji i na Balkanu. (...) Poslužile bi katkad kao „javne čitaonice“ ili općenito kao mjesta u kojima su ljudi razmjenjivali dnevne vijesti, igrali igre (šah i tavl) itd.(...) Kada je Selim III pokušao pokrenuti reforme, žestoke reakcije, dogovorene zacijelo u janjičarskim kavanama, dovele su do pobune i svrgnuća sultana (...) Nakon ustanka u kojem je stradalo oko četiri tisuće janjičara, sve su kavane povezane s janjičarskim postrojbama bile napadnute i razorene.¹³⁷

Sličan se učinak kavana odvio i u 17. stoljeću u Engleskoj kada su kavane postale mjesto razvijanja novih životnih i društvenih perspektiva, kao i kritičnih i opasnih političkih ideja te je Karlo II (23. prosinca 1675.) izdao proglas protiv kavana: „Najvažnija njegova osuda bila je da se u kavanama šire različite netočne, zle i skandalozne vijesti kojima je svrha „difamirati vladu Njegova Veličanstva.“¹³⁸

Irancima hašiš nije bio nepoznat, a nerijetko su ga miješali sa duhanom, čemu svjedoči i Fryerov zapis iz 1670-ih: „Iranci nikada ne puše lule bez opijajuće biljke hašiša pomiješane sa duhanom.“ Vodene lule ili *qalyani* siromašnih bili su izrađeni od kokosa ili tikve, a vodene lule bogatih bile su izrađene od obojanog stakla, izrezbarenog srebra ili zlata. Bogati su zapošljavali *qalyandara* ili držača vodene lule, koji bi ih pratio jašući na konju i nosio različit pribor potreban za pušenje.¹³⁹

---

¹³⁵ S.L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 60.

¹³⁶ Isto, 61.

¹³⁷ E. Heršak, M. Adžija, *SVETA PIĆA od medovine do čaja*, 139.

¹³⁸ Isto, 147.

¹³⁹ S.L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 62.

Obične lule bile su izrađene od dugačke cijevi sa malenom zdjelom, a nalikovale su lulama koje su se koristile u Engleskoj i Nizozemskoj. Obične lule su se izrađivale od gline i zvale su se *chupuq* na turskom i *chapuq* na perzijskom, srodne su perzijskoj riječi za drvo *chub*. Pušili su i muškarci i žene. Bogati su tijekom vremena počeli koristiti bogato ukrašene lule od ugraviranog srebra, pripadnici nešto nižeg sloja koristili su drvene lule, a siromašni su sastavljali ili popravljali slomljene lule.¹⁴⁰

Iranci su pušili u jednakoj mjeri kao i Turci, samo što su Iranci čin pušenja okružili sa puno više ceremonija. Brojni posjetioci Irana zabilježili su da se gosta čim uđe u kuću nudi vodenom lulom i kavom ili čajem. Prvi američki ambasador u Iranu 1882-1883.g S. G. W. Benjamin je zapisao:

Ukoliko je nazočna osoba višeg položaja onda se donosi samo jedna lula koja se predaje samo njoj. Prije pušenja oponaša čin nuđenje lule svima koji su prisutni, ali ukoliko se netko neoprezno drzne prihvatiti prije no što je osoba najviše klase pušila osjetit će njezin bijes. Mestofi-Mamolek bio je najviši dužnosnik Perzije nakon samog kralja, nije pušio četrdeset godina iz revolta prema situaciji u kojoj se našao kao mladić u kojoj je *kalian* u njegovoj prisutnosti ponuđen muškarcu nižeg položaja umjesto njemu. Kada je lula došla do njega bacio ju je i zakleo se da više nikada neće pušiti kako bi izbjagao novu mogućnost uvrede.“¹⁴¹

U srednjem i kasnom 19. stoljeću duhan je postao vodeći iranski izvozni proizvod za Indiju, Otomansko carstvo i Rusiju. Do 1878. godine ukupan urod duhana narastao je na milijun kilograma.¹⁴²

Vodena lula u Iranu je korištena do 20. stoljeća kada su ju zamijenile cigarete. Cigarete su se prvi put pušile u 19. stoljeću i na samom su početkom bile oznaka sofisticiranosti. Do 1960-ih dvije su velike domaće tvornice proizvodile 10 milijardi cigareta dnevno. Strane cigarete, ponajviše *Winston*, bile su i ostale najcjenjenijim markama cigareta.¹⁴³

---

¹⁴⁰ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 64.

¹⁴¹ Isto, 64-65.

¹⁴² Isto, 67.

¹⁴³ Isto, 65.

Huqqah i Āyurveda

Pušenje preporučuje tradicionalni medicinski sustav, Āyurveda, za prevenciju i liječenje bolesti, osobito onih koje pogađaju respiratorni sustav. Klasična sanskrtska literatura otkriva, u indijskom kulturnom kontekstu, da je izlaganje posebnim vrstama dima pomagalo ljudskom zdravlju individue, ali i pozitivno utjecalo na harmoniju okoline. Pušenje marihuane i duhana, kao i korištenje *huqqah*, u Indiju je uvedeno u različitim periodima. Međutim, to ne predstavlja izvoran indijski doprinos pušenju i nije dokumentirano u klasičnoj literaturi. Kulturni pluralizam i eklektičnost Indije otežavaju razlučivanje autohtonog od usvojenog iako klasična literatura može pomoći samo do određene razine.¹⁴⁴

U Indiji su prisutna namjerna izlaganja dimu, a poznata su kao *homa* (prinos vatre), *dhūmapāna* (pijenje dima) ili *dhūma* (kontrahirani oblik), *dhūpa* (dimljenje, raskuživanje).

Homa je religijskog karaktera i odnosi se na prinos pročišćenog maslaca i žitarica u vatri nastalih gorenjem svetih biljaka koji proizvode dim koji se širi velikim područjem. Njezina je svrha je dubok utjecaj na okoliš i ljude koji u njemu žive.

Dhūmapāna ili *dhūma* zauzima istaknuto mjesto u medicinskoj tradiciji, a odnosi se na aktivnu inhalaciju dima goruće mješavine za pušenje u luli sa izravnim i dubokim utjecajem na individuu. Srodna je modernom običaju pušenja i u upotrebi je više od 2 000 godina.

Dhūpa se odnosi na dim koji se širi malim područjem, utječe na jednu ili nekoliko osoba i njihovu neposrednu okolinu. Izvodi se zimi za pružanje zaštite od zime i tijekom kišnih razdoblja za fumigaciju odjeće prije nošenja, a glavna funkcija je tjeranje demona.

Praksa pušenja sistematizirana je u ranim stadijima Āyurvede koje datiraju nekoliko stotina godina prije Krista i ostaje prisutna uz manje izmjene u obliku novih recepata i biljaka. U Āyurvedskoj praksi pušenje predstavlja nezamjenjiv dio svakodnevne rutine za zdrav život. Āyurveda zahtjeva prepoznavanje svrhe pušenja, provjeravanje fizičke spremne osobe koja se sprema pušiti, postavljanje situacija u kojima se smije pušiti i odabir sastojaka za mješavinu

---

¹⁴⁴ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 68.

koja će se pušiti. Zašto, tko, kada, što i kako pet je pitanja na koje je potrebno odgovoriti prije donošenja odluke pušenja.

Prema Āyurvedi ispravno pušenje može spriječiti i liječiti bolesti respiratornog trakta. Učinci pušenja mogu se regulirati odabirom odgovarajućijih sastojaka, prilagođavanjem duljine lule, kao i prilagođavanjem metode pušenja. Āyurveda raspoznaje dvije metode pušenja – pušenje mješavine koja je direktno zapaljena u luli i pušenje mješavine zapaljene u zatvorenom loncu kod kojeg se dim potom uvlači lulom. Direktna upotreba lule koristi se pri tri vrste pušenja – rutinsko pušenje, uljno pušenje i pušenje za čišćenje.

Rutinsko pušenje imalo je širok raspon učinaka na um i tijelo. Smjelo se izvoditi nakon buđenja, uriniranja, defekacije, pranja zubi, nazalnih lijekova, jela, boravka u vodi i operacije. Za pušenje nakon buđenja, smatralo se da suši nakupljenu sluz, aktivira organe šestog čula (uključujući i mozak) te olakšava slobodan protok zraka. Pušenje nakon pranja zubi, smatralo se, da pomaže u otklanjanju bolesti zuba i desni. Pušenje nakon boravka u vodi, smatralo se, brzim lijekom za glavobolju, uhobolju i curenje nosa. Za pušenje nakon jela smatralo se da stabilizira humore, unesenu hranu i pomaže u razbistravanju misli. Kod rutinskog pušenja dim se kroz jednu nosnicu uvlačio dva ili tri puta, a zatim se isto ponavljalo kroz drugu nosnicu. Taj se proces upražnjavao dvaput dnevno.

Uljno pušenje se smatralo njegujućim. Dopušteno je bilo upražnjavati ga kod osjećaja gladi, nakon koitusa, pri smijanju, dugom sjedenju, zijevanju, uriniranju, defekaciji, kapanja očiju medicinskim uljem. Uljno pušenje se izvodilo jednom dnevno, pri čemu se kroz jednu nosnicu uvlačio dim tri do četiri puta ili dok oči ne počnu suziti nakon čega je slijedilo uvlačenje dima kroz usta.

Pušenje za čišćenje, smatralo se, da pomaže pri izbacivanju materijala iz začepljenih kanala. Smjelo se upražnjavati nakon apliciranja nazalnih lijekova, povraćanja, kupanja i spavanja preko dana. Pušenje za čišćenje bilo je potrebno upražnjavati tri do četiri puta dnevno sve dok osoba ne počne osjećati slabost, a dim se uvlačio isključivo kroz nosnice.¹⁴⁵

Āyurveda navodi da djeca mlađa od 12, stariji od 80, trudnice, ljudi koji pate od iscrpljenosti, straha, tuge, agresivnosti, vrućine, otrova, poremećaja krvi, delirija, žeđi, povraćanja, ozljede

---

¹⁴⁵ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 73.

glave, katarakte i dijabetesa ne bi smjeli pušiti.¹⁴⁶ Preporuča korištenje biljaka i životinja u spravljanju mješavine za pušenje. Pri emetičkom pušenju za korištenje u mješavini za pušenje navode se ligament, koža, rog, kopito, kravlje meso i riba. Lule su se izrađivale od metala, bambusa i sušenih peteljki ricinusa. Što je lula kraća učinak je jači.¹⁴⁷

Āyurveda preporuča kratke epizode nazalnog i oralnog pušenja u sjedećem položaju sa smirenim umom. Dim se treba udahnuti kroz jednu nosnicu dok je druga začepljena te izdahnuti kroz usta. Izbjegava se izdisanje dima kroz nosnice jer bi moglo izazvati iritaciju očiju.¹⁴⁸

Duhan se prvi put spominje u *Yogarātnākara* iz 17. stoljeća. Smatralo se da duhan može izliječiti astmu, kašljanje, napuhanost, zubobolju i svrab. Međutim, može oštetiti vid, izazvati obilne menstruacije, naškoditi srcu i uzrokovati impotenciju. *Homa* i *dhūpa* još uvijek se koriste u Indiji.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ Isto, 70-71.

¹⁴⁷ Isto, 71.

¹⁴⁸ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 72.

¹⁴⁹ Isto, 75.

Kiseru

Prvi Europljani u Japanu bili su Portugalci koji su 1543. godine dospjeli na otok Tanegashima. Portugalci su 1550. godine uspostavili redovnu trgovinu sa Japanom donoseći kinesku sirovu svilu u zamjenu za japansko srebro. Portugalci su bili jedini Europljani koji su trgovali sa Japancima do uspostave nizozemske trgovačke postaje 1609. godine u Hiradu. Najranije reference o pušenju duhana, i to u obliku cigara, mogu se pronaći u antologiji Razana Hayashija *Razan Bunshu* iz 1661. godine te u enciklopediji japanske hrane *Honcho Shokkan* iz 1692. godine. Iz tih izvora vidljivo je da su Portugalci Japance upoznali sa pušenjem duhana u obliku cigara prije uspostavljanja kultivacije duhana i pušenja lule u Japanu.¹⁵⁰

Duhan je očarao visoki sloj Japanskog društva. Samuraji su oformili pušačke klubove i dali izrađivati elegantan pribor. Oni su preferirali ukrašene srebrne duhanske lule koje su vezali oko leđa i spremali pod kimono pored legendarnih *katana*. Dar za *shoguna* u obliku sjemenki duhana posijan je u uzgajan u vrtovima njegove palače u Kyotu.¹⁵¹

Izumosaki-mura Omizucho knjiga o porezu sela Izumosaki iz 1576. godine govori o trgovcu duhanom koji je u tom selu radio. Srebrne poluge dopremale su se u to selo iz rudnika smještenog na otoku te zatim otpremale u Hirado (prije 1565.g) i Nagasaki (nakon 1570.g) gdje su ih portugalski trgovci uzimali u zamjenu za sirovu kinesku svilu. S obzirom da su portugalski i japanski trgovci trgovali bez upletanja vlasti sve do 1601. godine, vrlo je vjerojatno da su u Izumosaki dopremali manje količine skupocjenog duhana za prodaju bogatim rudarima na otoku. U dnevniku *Rokuon Nichiroku*, koji su vodili svećenici Rokuon hrama u Kyotu, duhan se navodi kao dar u nekoliko prigoda, a najraniji zapis o takvom daru datira iz 1593. godine. U *Ryukyu Ohrai*, priručniku za djecu dvora Ryukyu kraljevstva, Taichu u obliku pisama opisuje sve što je vidio u Kyotu. U jednom poglavlju naslovljenom *O duhanu* navodi da su duhan donijeli Južni Barbari, da se koristi za ugađanje gostima te da je potrebno učestalo čišćenje *kiserua*.¹⁵²

---

¹⁵⁰ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 76.

¹⁵¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 57.

¹⁵² S.L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 77.

Pušenje duhana u *kiseruu* je već bilo u upotrebi kada su 1609. godine došli nizozemski trgovci. Nizozemski trgovci pomogli su proširivanju pušenja lule jugoistočnom Azijom.¹⁵³

Smatra se da je pušenje lule prvo uvedeno u japansko visoko društvo, među samuraje, budističke svećenike i bogate trgovce. Tijekom takozvanog kršćanskog stoljeća (1549.-1642.) Japan je preuzeo društveni običaj pušenja koji se razvio nakon uvođenja pušenja lule u pratnji ispijanja čaja. Ceremoniju ispijanja čaja prate pušenje lule ili *kiseru*, pepeljara za duhan ili *tabako-bon*, te vreća za duhan ili *tabako-ire* koji su bili pomno dekorirani kako bi se izrazila jedinstvena pušačka kultura Japana. Kada je pušenje duhana postalo popularno u Japanu *kiseru* se proizvodio od tri dijela – zdjele, usnog dijela od metala i cijevi od bambusa koja ih je povezivala. *Tabako bon* ili pladanj za duhan koristio se za serviranje duhana na početku ceremonije čaja, a preuzeo se iz *koh-bona* ili pladnja tamjana. *Koh-bon* je pladanj sa izgaračem tamjana ili *kohrom* u kombinaciji sa parem štapićaza podizanje žeravice.¹⁵⁴

Dva *kisera* su se stavljala na *tabako-bon* umjesto štapića. U *Mesamashi-so* (*Razbudajuća biljka*), koju je Kiyonakatei napisao 1815. godine, opisuje se ritual serviranja duhana gostima:

„U ranim danima nitko nije nosio duhan sa sobom. Ljudi su pušili duhan nakon što bi se servirao na *tabako-bon* na mjestu koje bi posjetili. Način na koji su pušili također je drugačiji od današnjeg. Nitko ne bi počeo pušiti dok domaćin nije bio pristan u sobi. Gost bi prvo odbio duhan i rekao domaćinu da on prvi mora početi i dva ili tri puta to iznova ponoviti na način koji oponaša serviranje čaja. Nakon toga domaćin bi izvadio džepni papir, uzeo *kiseru* i obrisao ga papirom nakon što bi uklonio zaštitu i *kiseru* ponudio gostu. Gost bi *kiseru* prihvatio, a nakon što bi popušio jedno ili dva punjenja duhana obrisao bi ga i položio ispred sebe. Prije napuštanja sobe džepnom maramicom ba ga obrisao i vratio natrag na *tabako-bon*. Domaćin bi potom gostu reako: „Molim, ostavite ga.“¹⁵⁵

Duhan se prvotno prodavao u cijelom listu, a ne narezan. Rezao se u dućanu duhanom na zahtjev kupca ili ga je kupac sam rezao kod kuće. Kasnije je na tržištu postao dostupan sitno rezani duhan, koji se nosio u presavijenom komadu papira, a kod kuće se čuvao u kutiji. Torbica ili vrećica napravljena od krep papira ili tkanine služila je za pohranu duhana.¹⁵⁶

Smatra se da je prva osoba koja je proizvodila cigarete u Tokiju 1869. godine bio Y. Tsuchida, ali bez većeg uspjeha. Pušenje cigareta postalo je popularno nakon što je 1882. godine proizvodnju cigareta započeo M. Iwaya u Tokiju, a braća Murai otvorila tvornicu

---

¹⁵³ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 78.

¹⁵⁴ Isto, 79.

¹⁵⁵ Isto, 80.

¹⁵⁶ Isto, 82.

cigareta 1890. godine u Kyotu. Potpuni prelazak sa *kisera* na cigarete nastupio je nakon Drugog svjetskog rata. Portugalci su duhan Japanu predstavili u obliku cigara, a Nizozemci su predstavili pušenje lule.¹⁵⁷

---

¹⁵⁷ S. L. Gilman, X. Zhou, *Smoke: a global history of smoking*, 83.

Duhan u Hrvatskoj

Prve naznake dolaska duhana u Dubrovačku Republiku potječu iz 1632. godine i odnose se na uvoz duhana iz Ancone. Duhan se potom spominje u odluci Senata iz 1648. godine kojom se uvodi ili povećava carina na uvoz duhana u Dubrovačku Republiku. Uz uvoz duhanskih prerađevina iz Italije započeo je i uvoz listova duhana iz susjednih istočnih zemalja. Monopol na duhan u Dubrovačkoj Republici uveden je 1663. godine i trajao je sve do 1808. godine kada je došlo do kraha Republike. Dubrovnik je 1721. godine postao središte tranzitne trgovine duhana koji je dolazio sa Balkana sve do kraja Dubrovačke Republike zahvaljujući odluci Senata prema kojoj se na sve duhane primjenjuje povlastica slobodnog i nesmetanog tranzita. Međutim, ne postoje podaci o proizvodnji duhana na području Dubrovačke Republike.

Kultivacija duhana u Baranji, Požegi i Virovitici započinje oslobođenjem Slavonije od Osmanlija, a za nju su bili zaduženi isusovci. Za vrijeme Habsburške Monarhije car Josip II. uveo je državni monopol na duhan čime je 1784. godine država preuzela kontrolu nad proizvodnjom, preradom i prodajom duhana. U korist visoke kvalitete požeškog duhana svjedoči njemački putopisac F. W. V. Taube u opisu Srijema i Slavonije:

U požeškoj županiji sadi se duhan sa osobitim uspjehom. Ondje raste najbolja vrsta koja turskom duhanu ni u čemu ne zaostaje. Duhansko sjeme je donešeno iz Albanije. Izvanredni dar prirode divni duhan tu raste u nevjerojatnoj množini... Koristi se za šmrkanje i pušenje... Inače ima trgovaca duhanom, koji ga rado kupuju. U jesen su sve seljačke kuće odozgo pa do dolje povješane duhanskim listom.

Međutim, svojevrsnu kritiku moguće je pronaći u knjizi *Putovanje po Slavoniji 1782. godine* Matije Pilleri i Ljudevita Mitterpachera: „požeški duhan iako je svuda na glasu prodaju nedotjeran i neprerađen, te tako dopuštaju da drugi pokupe dobitak zarađen preradom duhan, a koji je veći nego onaj od sirovog duhanskog lišća.“¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*, 17.

U izvještaju sa putovanja po Ugarskoj 1787. godine, spominjući proizvodnju duhana u Međimurju, riječki trgovac J. B. Nayss navodi da je vrsta duhana sa dugim listom poznata Hrvatima kao „međimurec“ vrlo doba, ali da bi vrstu sa kratkim listom poznatu kao „tatar“ trebalo iskorijeniti.

Duhan se počeo prevoziti lađama Savom i Kupom do Karlovca nakon priključenja Rijeke Habsburškoj Monarhiji 1776. godine. Preko primorskih luka ugarski i hrvatski duhan prevozili su se u Nizozemsku, Belgiju i Italiju, a požeški duhan je bio osobito popularan u Italiji. Bitno je napomenuti i da je ugarski duhan pohvalila i sama Marija Terezija. Američki rat za nezavisnost izazvao je nestašicu virđinijskog duhana što je omogućilo dobar plasman ugarskog duhana. Po naredbi kraljice Marije Terezije u Zagrebu je 1771. godine tiskana knjiga V. I. Paula s uputama za sađenje i obradu duhana.¹⁵⁹ Kao početak organizirane proizvodnje u Podravini i Slavoniji navodi se 1850. godina jer je tada austrijski državni monopol zahvatio područje Podravine i Slavonije. Mađarski krupnolisni duhan za lule i cigare uzgajao se u područjima oko Požege, Pakraca, Slatine, Virovitice, Đakova, Daruvara i Osijeka. Zbog male proizvodnje i velikih količina te vrste duhana u Vojvodini zakonom iz 1923. godine, za vrijeme Kraljevine SHS, zabranila se kultura duhana na u Slavoniji.¹⁶⁰

U Dalmaciji se duhan počeo uzgajati u 17. stoljeću. U Grbi kraj Nina krajem 18. stoljeća utemeljena je manufaktura i skladište duhana o čijem je poslovanju u Veneciji izdana knjižica na 39 stranica. Mletačka Republika je u Zadru osnovala manufakturu za izradu vreća u koje se pakirao duhan proizveden kraj Nina. Nakon 1830. godine u Splitu, Zadru i Dubrovniku počinju se javljati skladišta za prodaju duhana.¹⁶¹ Proizvodnja duhana u Istri počinje tek 1923. godine u formi zadruga na području koje omeđuje Poreč, Pazin i Pulu.¹⁶²

Gotovo cijeloj srednjoj i južnoj Dalmaciji kultura duhana odobrena je krajem 19. stoljeća. Duhan se svojevremeno sadio na Mljetu, Braču, Hvaru, Pagu i Rabu, ali nikada u većim količinama. Knjiga Petra Biankinija *Duhan (Nicotiana) ili naputak kako se goji ili prerađuje* tiskana je 1884. godine u Zadru. Duhan se pri otkupu dijelio po kvaliteti, a otkupna cijena određivala se prema klasifikaciji i količini. Porastom proizvodnje počele su se javljati duhanske stanice ili zgrade za otkup i skladištenje duhana. U duhanskim stanicama zapošljavalo se stručno osoblje, a nalazile su se u Splitu, Metkoviću, Sinju, Dubrovniku,

---

¹⁵⁹ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*, 23.

¹⁶⁰ Isto, 23.

¹⁶¹ Isto, 19.

¹⁶² Isto, 23.

Vrgorcu i Imotskom. Nakon otkupa duhan se prerađivao u tvornicama u Rovinju, Mostaru ili Sarajevu. Duhan uzgajan u Dalmaciji i Hercegovini proglašen je drugom kvalitetom za vrijeme Kraljevine SHS donošenjem jedinstvenog zakona o državnim monopolima 1931. godine.¹⁶³

U razdoblju većeg izvoza zbog ratnog stanja u Europi 1940.-1941. godine došlo je do novog porasta proizvodnje. Uvođenje radničkog samoupravljanja 1951. godine označilo je početak osnivanja poduzeća za otkup i obradu duhana. Epidemija plamenjače, koja je devastirala duhaništa u Dalmaciji i Hercegovini, rezultirala je 1960. i 1962. godine značajnim padom proizvodnje te zatvarenjem duhanskih stanica u Sinju i Drnišu. Duhanska industrija u Dalmaciji je tijekom 1970-ih postupno odumirala.¹⁶⁴

---

¹⁶³ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*, 21.

¹⁶⁴ Isto, 23.

Duhanska industrija u Hrvatskoj

Suvremena hrvatska moneta za simboliku prikazanu na kovanom novcu odabrala je motive flore i faune. Dizajnerski i tehnički proces prilagodbe bio je povjeren akademskom kiparu Kuzmi Kovačiću i suradnicima. Motivi flore i faune zastupljeni na kovanicama simboliziraju specifičnost kulturnog identiteta Republike Hrvatske. Devet kovanica izrađeno je od nikla, aluminijske, bakra, cinka, željeza, bronce i alpaka srebra. Lipe se izdaju u šest nominala – 1, 2, 5, 10, 20 i 50, a kune u tri nominale – 1, 2, 5. Nazivi biljaka i životinja na licu kovanica iz neparnih godišta označeni su na hrvatskom, a nazivi iz parnih godišta označeni su na latinskom. Ikonografija odabranih motiva flore i faune temeljena je na vrstama značajnim za hrvatsko područje, a sastoji se od prikaza kukuruza na 1 lipi, vinove loze na 2 lipe, hrasta lužnjaka na 5 lipa, duhana na 10 lipa, masline na 20 lipa, velebitske degenije na 50 lipa, slavu na 1 kuna, tunja na 2 kune, mrkog medvjeda na 5 kuna. Isprepletenost duhana sa područjem Hrvatske ovjekovječena je njegovim prikazom na kovanom novcu.¹⁶⁵

Na području današnje Republike Hrvatske duhanska se industrija počela razvijati u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Nastupom industrijalizacije, tijekom tadašnje Austro-Ugarske monarhije, duhanska industrija u Hrvatskoj svjedoči osnivanju TDR-a – Tvornice duhana Rovinj. Tvornica je osnovana 1872. godine na inzistiranje tadašnjeg gradonačelnika Mattea Campitellija i prijedlog državnog savjetnika Merkla von Reinseea kao dio lanca K. K. Tabak regie (Duhanskog monopola austrijske carevine). Pri odabiru grada u kojem bi se izgradila tvornica duhana kao rival se postavio Kopar, ali je odabran Rovinj zbog prisutnosti većeg broja nezaposlenih i siromašnih žena. Iako se za rad u TDR-u prijavilo 700 mladih žena samo je dio žena započeo sa manufakturnim radom. TDR je 1873. godine brojao 401 radnika, od čega 391 ženu. Trećinu radne snage činile su djevojke mlađe od 14 godina.¹⁶⁶ Na prijelazu stoljeća TDR se sastojao od dva pogona – tvornice i baraka. Tvornica je bila smještena na samom rubu grada, a barake u kojima su prebitavale radnice nalazile su se još dalje. U sklopu tvornice nalazile su se jaslje u kojima su radnice ostavljale djecu na čuvanje. Plaća se

---

¹⁶⁵ A. Milinović, *Ljepota i smisao simboličke hrvatskog novca*

¹⁶⁶ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*,

primala svakih petnaest dana na temelju čega je dobila naziv *quindisina* (tal. *quindici* - petnaest). Zaposlenice su nerijetko krijumčarile duhan za potrebe muškaraca usprkos striktnim zabranama. Žene su usitnjen duhan nosile u crnoj maramici, a šmrkale su ga i u javnosti. TDR predstavlja jedinu tvornicu koja datira iz tog doba i koja je još u funkciji.¹⁶⁷

U suradnji sa stručnjacima Duhanskog instituta, koji djeluje u Zagrebu 1950-ih godina, u Slavoniji i Podravini obnavlja se proizvodnja duhana sadnjom vrsta *burley* i *svijetla virginia*. U to vrijeme se osniva i duhansko poduzeće Viržinija u Virovitici, te Duhanprodukt u Pitomači i Rovita u Kutjevu. Nakon početka proizvodnje duhan se ubrzo počeo izvoziti, a tvornice u Rovinju, Zagrebu i Zadru počele su uz *virginia* duhan koristiti i onaj domaćeg uzgoja. Na području Virovitice 1981. godine 6,2% ukupnog stanovništva bavilo se uzgojem duhana. Duhan tipa *burley* suši se na zraku, nizanjem na štapove i konope, a *svijetla virginia* se suši zagrijanim zrakom iz peći.¹⁶⁸ Danas se proizvodnja odvija na oko 1000 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u suradnji s tvrtkom *Hrvatski duhani d.o.o.* Duhan se otkupljuje u tri otkupna centra – Virovitici, Kutjevu i Pitomači. Tvrtka je nastala 2003. godine spajanjem triju poduzeća za proizvodnju, prodaju i obradu duhana – *Duhanprodukta d.d.* iz Pitomače, *Rovite* iz Kutjeva i *Viržinije d.d.* iz Virovitice i u sastavu je Adris grupe.¹⁶⁹

Na području današnje Hrvatske u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća postojale su manufakturne radionice u nekoliko gradova. Potkraj 19. stoljeća u Rijeci ih je postojalo desetak, a godišnje su prerađivale 475 tona duhana. U Slavoniji i Vojnoj krajini od 1824. do 1836. godine godišnje se prosječno prerađivalo 138 tona duhana. Manufaktura burmuta, poznatog kao „varaždinski šnjofavac“ osnovana je 1774. godine. U drugoj polovici 19. stoljeća osnivaju se državne tvornice duhana u okviru austrougarskog duhanskog monopola („Kaiserlich-Königliche Tabakregie“). U okviru tog industrijskog imperija do kraja Prvog svjetskog rata radilo je tridesetak tvornica na području današnje Austrije, Češke, Slovačke, Poljske, Hrvatske, Slovenije, BIH, Rumunjske i Italije. Te tvornice zapošljavale su oko 30.000 radnika, uključujući više od 1000 djece.

U Varaždinu se tvornica duhana otvorila 1857. godine, ali se zbog manjka radne snage ubrzo zatvorila što je rezultiralo otvaranjem tvornice u Zagrebu 1870. godine u zgradi današnjeg

---

¹⁶⁷ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*,

¹⁶⁸ Isto, 23.

¹⁶⁹ Isto, 25.

Rektorata Sveučilišta. U tvornici je na samom početku bilo zaposleno oko 500, većinom, radnica. Nakon dvanaest godina tvornica se preselila u današnju Klaićevu ulicu gdje je broj radnika povećan na 600. Proizvodnja cigara ugasila se 1940. godine kada se prešlo na proizvodnju cigareta i rezanog duhana. Tvornica se preselila u Jagićevu ulicu, a Tvornica duhana Rovinj 1998. godine kupila je većinski paket dionica TDZ-a. Dotadašnja proizvodnja duhana u Rovinju i Zagrebu objedinila se 2007. godine u novom prostoru u Kanfanaru.

Tvornica duhana u Rijeci (*Tabakera*) osnovana je 1848. godine u zgradi bivše rafinerije šećera i desetljećima je bila među najvećima u Habsburškoj Monarhiji, duhanskim prerađevinama opskrbljivala je Hrvatsku i Slavoniju, Kranjsku, Korušku, Istru, Dalmaciju i Trst. U tvornici je u samom začetku bilo zaposleno 1500 radnika, a 1860-ih 2400 radnika. Prvobitna proizvodnja bila je usmjerena na izradu cigara i duhana za lulu, a tijekom talijanske uprave i na proizvodnju cigareta. Cigare su se prestale proizvoditi 1945. godine, a tijekom 1960-ih popularizirale su se cigarete *Primorka*. Velik uspjeh tijekom 1970-ih postižu cigarete *Milde Sorte*, a 1980-ih počinje proizvodnja marke *Ronhill*.

Tvornica u Senju djelovala je od 1894. godine, proizvodila je cigare i sa radom je prestala nakon Drugog svjetskog rata. U Zadru je za vrijeme talijanske uprave djelovala jedna državna tvornica i deset privatnih prerađivača duhana od kojih je osam proizvodilo cigarete, a dva rezani duhan. Državna tvornica osnovana je 1923. godine u Arbanasima, dok su ostali prerađivači djelovali na poluotoku. Tijekom Drugog svjetskog rata uništene su tri privatne tvornice i ostali prerađivači. Nakon oslobođenja grada, 1944. godine, popravljena je državna tvornica u Arbanasima, u nju su smješteni strojevi iz ostalih tvornica duhana i na posao se vratilo stotinjak radnica. Narodnooslobodilačka vojska je radnicama davala ručak u zamjenu za četrdeset cigareta po obroku. Tvornica se 1974. godine preselila u novu zgradu u Gaženici. Krajem 1990-ih zadarsku tvornicu kupuje tvrtka *British American Tobacco*, a zatvorena je 2005. godine.

Nakon Drugog svjetskog rata tri tvornice (TD Rovinj, TD Zagreb i Td Zadar) kreću sa približno istom proizvodnjom. Sljedećih pedesetak godina dolazi do različitog povećanja proizvodnje (TD Rovinj 50%, TD Zadar 15%). Isti tip cigareta, tzv. orijentalne cigarete bez filtera (sa orijentalnim tipom duhana), proizvodio se u sve tri tvornice. Nakon 1961. godine počela se javljati sve veća potražnja za cigaretama sa filterom za čiju je proizvodnju potrebna nova tehnologija. S obzirom da hrvatsko tržište duhana nije pratilo napredak tehnologije, posljedica je bio stalan pad proizvodnje na domaćem tržištu. Do zamjene stare tehnologije

novom dolazi početkom 1970-ih (u Rovinju 1969., u Zagrebu 1971., Zadru 1975.) nakon čega je iznova porasla proizvodnja i potrošnja na domaćem tržištu, kao i izvoz na inozemno tržište. U tom razdoblju raste popularnost cigareta sa lakšim američkim duhanom tipa *virginia* i *burley*, rezultirajući porastom kultivacije tih duhana u Slavoniji i Podravini.

Sa izuzetkom tvornica u Zagrebu, Zadru i Titogradu u tvornicama diljem Jugoslavije raste otkup licenci poznatih svjetskih marki cigareta, kao što su *Milde*, *Marlboro*, *HB*, *Kent*, *Winston* itd. Posljedica porasta stanovništva, kupovne moći i širenja navike pušenja odražavala se u činjenici da je u Jugoslaviji 1980-ih potrošnja cigareta rasla brže nego u svjetskim razmjerima. U korist tome svjedoče brojke prema kojima je potrošnja po stanovniku 1985. godine u Jugoslaviji je iznosila 2300, a u svijetu 1000 komada.¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ T. Nikolić Đerić, D. Šoša, M. Živković, *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015.*, 29-31.

Zdravstveni aspekt

Tijekom 1950-ih provedene su prve značajne studije sa obje strane Atlantika sa identičnim zaključkom – povećan broj raka pluća nastao je kao posljedica pušenja. I prije tih studija brojke su potvrdile isto. Naime, broj smrti uzrokovanih rakom pluća porastao je sa 2357 zabilježenih slučajeva 1933. godine na 7121 1940. godine, te na 29 000 smrtnih slučajeva 1956. godine. U *Journal of the American Medical Association* 27.05.1950. godine epidemiolog Morton Levin objavio je prvu američku studiju koja je potvrdila vezu između pušenja i raka pluća. U studiji je pratio pušačke navike 263 bolničkih pacijenata oboljelih od raka i uočio da dugogodišnjim, teškim pušačima prijeti deset puta veći rizik oboljevanje od raka u odnosu na nepušače. U istom izdanju JAMA-e, objavljena je i studija Ernsta Wyndera i Evartsa Grahama naslovljena „Pušenje duhana kao mogući etiološki faktor kod bronhogenog karcinoma: studija na 684 dokazana slučaja“ (*Tobacco Smoking as a Possible Etiologic Factor in Bronchiogenic Carcinoma: A Study of 684 Proved Cases*) koja je zaključila da je 96,5% ispitanih bolesnika oboljelih od raka pripadalo teškim pušačima. U *British Medical Journalu*, u rujnu 1950. godine Richard Doll i A. Bradford Hill objavili su studiju „Pušenje i karcinom pluća“ na temelju promatranja 1732 bolesnika oboljela od raka i njihovim uspoređivanjem sa 743 bolesnika koji nisu imali rak te su došli do statistike prema kojoj su teški pušači u pedeset puta većoj opasnosti od oboljevanja od raka pluća u odnosu na nepušače. Od tih je studija prošlo sedam godina prije nego što je ijedna službena reakcija stupila na snagu u svijetu. U međuvremenu rastao je broj oboljelih od karcinoma, a 1957. godine od karcinoma pluća preminuo je jedan od najpoznatijih pušača na bijelom platnu – Humphrey Bogart, kao i Evarts Graham, koautor jedne od prvih studija koje su povezale pušenje i rak pluća koji je i sam bio teški pušač. Međutim, proizvođači duhana negirali su povezanost pušenja cigareta sa oboljevanjem od karcinoma čak i u internalnim dopisima, a u jednom takvom dopisu iz 1957. godine British American Tobacco čak termin karcinom mijenja terminom *zephyr*: „Kao rezultat nekoliko statičkih istraživanja proizašla je ideja prema kojoj postoji uzročno posljedična veza između zephyra i pušenja duhana, poglavito pušenja cigareta.“^{171 172}

---

¹⁷¹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 288.

¹⁷² Isto, 285-288.

Čudesna supstanca Kentova „micronite“ filtera imala je više štetnih svojstava od prosječnog sredstva za gašenje vatre. Većina radnika koja je radila na azbestnom ulošku za filter umrla je od raka pluća, a njihovi rođaci postali su prvi ljudi koji su dobili novčanu odštetu od proizvođača cigareta zbog uzrokovanja raka pluća.¹⁷³

British Royal College of Physicians of London 07.03.1962. objavio je pamflet „Pušenje i zdravlje“ koji se odmah rasprodao, a novih 200 000 primjeraka prodano je u sljedećih šest tjedana.¹⁷⁴

Kada su se počeli povezivati defekti novorođenčadi kod majki koje su pušile sa cigaretama i kada se počela uočavati znatna razlika u veličini novorođenčadi, Joseph Cullman iz Philip Morrisa izjavio je da neke žene preferiraju manje bebe.¹⁷⁵

Koncept o zdravstvenim upozorenjima na kutijama cigareta javio se 1957. godine kada je u Senatu izložen prijedlog zakona prema kojem bi sve kutije cigareta nosile oznaku: „Upozorenje: Dugotrajno korištenje ovog proizvoda može rezultirati karcinomom, bolestima srca i krvožilnog sustava i drugim bolestima.“ Međutim, taj zakon nije zaživio jer su ga nadglasali zagovornici duhanske industrije.¹⁷⁶

Zakon o označavanju i reklamiranju cigareta (Cigarette Labeling and Advertising Act) na snagu je stupio 01.01.1966. godine te su sve kutije cigareta počele izdavati sa upozorenjima o štetnosti za zdravlje. Britanci su odlučili provesti drugačiju politiku i 1965. godine potpuno su ukinuli reklamiranje duhana na televiziji.¹⁷⁷

Važno je spomenuti da se korištenje kanabisa (*Cannabis sativa*) dramatično raširilo tijekom 1950-ih i 1960-ih i pružilo alternativu pušačkoj navici korištenja duhana koja je imala svoju vlastitu subkulturu i ikone. Nagli porast u prodaji duhanskog papira za rolanje duhana ponukao je proizvođače na stavljanje duhana za motanje na tržište.¹⁷⁸

Unatoč nastojanju kreiranja sigurne cigarete, najbliža tome bila je *light* cigareta. Iako je prema službenim podacima razina katrana u cigaretama 1980. godine snižena na 14 mg i manje od 1 mg nikotina, naspram cigareta iz 1965. godine sa 37 mg katrana i 2 mg nikotina. Pušač *light* cigareta mogao je od jedne cigarete dobiti dozu koja je bila šest puta veća od službeno

---

¹⁷³ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 291.

¹⁷⁴ Isto, 292.

¹⁷⁵ Isto, 294.

¹⁷⁶ Isto, 296.

¹⁷⁷ Isto, 296-297.

¹⁷⁸ Isto, 299-300.

navedene. Američki proizvođač cigareta *Liggett & Myers* razvio je novi tip cigarete koji je koristio paladij za katalizaciju dima cigarete prije njegovog ulaska u tijelo pušača pod nazivom *Epic*. Prilikom laboratorijskih istraživanja kod miševa koji su bili premazani kataliziranim ostacima paladija nisu se razvili tumori. Zbog loše reklamne kampanje i velike konkurencije marka cigareta *Epic* nije se uspjela održati.¹⁷⁹

Pasivno pušenje i njegova percepcija kao potencijalno smtonosnog potekla je iz 1963. godine kada je skovan termin „*Passiver Zigarettenrauchbeatmung*“ u studiji koja je razmatrala da li je dim duhana potencijalni zagađivač. Svoj debi na široj razini pasivno pušenje doživjelo je na trećoj konferenciji Svjetske zdravstvene organizacije održanoj 1975. godine, kada se počela javljati percepcija stvaranja zdravije okoline u obitelji za bebe i malu djecu.¹⁸⁰ Iz globalne perspektive, ljubavna veza između čovječanstva i duhana novi je procvat doživjela krajem 1980-ih kada su saznanje da cigarete ubijaju, kao i zapadnjački koncept ovisnosti još su bili nepoznati većini zemaljske populacije.¹⁸¹ Prva neduhanska trvтка koja je stupila na tržište duhana bila je *Nicorette*, žvakača guma sa nikotinom. Boja njezina pakiranja, pa čak i okus mentola, bili su identični marki cigareta *Kool*. Tijekom 1980-ih većina radnih mjesta, javnih mjesta i javnih prijevoza uvela je zabranu pušenja.¹⁸² Tijekom 1990-ih došlo je do porasta zabrane korištenja duhana, smanjenja pušenja u industrijaliziranom Zapadu i porasta u konzumaciji duhana na globalnoj razini.¹⁸³ Duhanske tvrtke u Americi počele su gubiti sudske parnice tijekom 1990-ih, a prvi slučaj bio je novčana kompenzacija obitelji preminule pušačice Rose Cipollone u iznosu od 400 000\$. Taj slučaj je dokazao da pušač može biti bespomoćna žrtva lišena moći volje kao posljedica ovisnosti, a proizvođači cigareta imajući saznanje o ovisnosti svojeg proizvoda mogu biti podložni kompenzaciji umirućim pušačima i rodbini preminulih pušača. *Master Settlement Agreement* je sporazum duhanske industrije sa Američkim državama donesen 1998. godine, njime se duhanska industrija obvezala na plaćanje svih medicinskih troškova nastalih liječenjem oboljelih pušača. Cjelokupan trošak u dvadesetipetogodišnjem periodu iznosio je 246 milijardi dolara. U sklopu dogovora duhanska je industrija pristala na osnivanje i financiranje zaklade za smanjenje pušenja među tinejđerima i istraživanje bolesti povezanih sa konzumacijom duhana. Duhanska je industrija

---

¹⁷⁹ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 327-328.

¹⁸⁰ Isto, 329.

¹⁸¹ Isto, 338.

¹⁸² Isto, 340.

¹⁸³ Isto, 345.

također pristala na odustajanje od ciljanja na maloljetne pušače i pristala na prestanak korištenja crtanih filmova u reklamiranju.¹⁸⁴

---

¹⁸⁴ Isto, 355-356.

Zaključak

Kao što je u diplomskom radu izloženo, za začetak difuzije duhana diljem Europe odgovorni su bili istraživači koji su, najčešće, djelovali unutar španjolske i portugalske Amerike. Diljem svijeta duhan su nedugo po dolasku pretvorio u gotovo svakodnevnu i sveprisutnu biljnu kulturu krajem šesnaestog stoljeća. Carolus Linneus utemeljio je taksonomiju 1735. godine te je dvjema vrstama duhana dodijelio nova imena – *Nicotiana rustica* i *Nicotiana tabacum* u čast Jeana Nicota, dvorskog liječnika Katarine de' Medici.¹⁸⁵

Iako je na europskom tlu duhan prvotno smatran opskurnom biljkom, svoj debi biljka je doživjela dolaskom na dvor. Zamijenivši ulogu izopćenice sa ulogom glavne dive svakog visokog društva biljka duhana zadobila je prijeko potreban *je ne sais quoi* koji ju je učinio glavnim predmetom žudnje svih staleža. Upravo je poveznica duhana kao biljke koja je doživjela opću prihvaćenost na dvoru pomogla njezinom prodoru u široke mase. Jedna je od rijetkih biljaka kojoj su prišivali različite kvalitete od magičnih preko iscjeliteljskih sve do opskurnih.

Tijekom povijesti, u različitim razdobljima, preferirali su se različiti oblici konzumiranja koji su, kao što je u radu navedeno, obuhvaćali lizanje, šmrkanje, žvakanje i pušenje. S obzirom da su se preferencije određenog oblika konzumiranja mijenjale kroz vrijeme posljedično se mijenjao i usvršavao oblik samog proizvoda, kao i nepisani kodeks ponašanja vezan uz čin konzumacije. Kao što to obično biva, svako vrijeme famom okružuje specifični oblik konzumacije, pa se tako i pušenje kod kojeg su postupno cigarete potisnule upotrebu cigara pronašle zavijeno dimom opskurnosti, kada ih je u psihoanalitičkoj sferi Jung protumačio kao seksualno ispoljavanje, a Freud sa svojom poznatom izjavom: „ponekad je cigara samo cigara“.¹⁸⁶

Cigareta se pokazala savršenim sredstvom za promoviranje i postizanje različitih ciljeva, pa je tako bila korištena u ratu kao pomoć za prikupljanje financijskih sredstava, blago sredstvo za smirenje i procvat marketinške industrije. Služila je i kao neverbalno sredstvo za ostavljanje dojma i prenošenje poruka, dio identiteta i pripadnosti određenoj grupi, pomagala u osvajanju

---

¹⁸⁵ I. Gately, *Tobacco: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*, 118.

¹⁸⁶ Isto, 250.

i porazu. Lule, tabakere, upaljači, cigaršpici predstavljaju dio ustaljenog pribora koji je uvelike sam po sebi govorio mnogo o njegovom vlasniku. U izradu i prezentaciju uvijek se ulagao velik trud kako bi reflektirao ljubav prema određenom obliku konzumacije. Posebno se održavao i čuvao kako bi zauzvrat pružio najveće zadovoljstvo – neutaživost, kao i odraz pripadnost određenoj grupi ili pak preferiranje osamljenosti.

Neovisno o ulozi koja se cigareti dodjeljuje, a kroz svoju povijest je u maniri prave glumačke dive odigrala gotovo sve protagonističke i antagonističke uloge, proputovala sve dijelove svijeta, doživjela trijumfe i debakle da bi dokazala da se poput feniksa uvijek može iznova izdići iz pepela te kroz perpetualnu moć fatalne metamorfoze pronaći nove obožavatelje.

Upravo pušenje predstavlja oblik konzumacije koji je najšire rasprostranjen. Svaka kultura u povijesti pušila je iz različitih razloga koji su objedinjavala zadovoljstvo i olakšanje, bilo kao dio složenog religijskog rituala ili samo kao produžetak dijela identiteta.

Besmrtnost cigarete, bez obzira na razloge koji dovode do odluke o pušenju, nesumnjivo leži u činjenici da cigareti njezinu popularnost i opstanak osigurava pružanje savršenog oblika zadovoljstva – onoga koje nikada nije u potpunosti dostižno.

Literatura

AKERLOF, A. George, KRANTON, E. Rachel, 2010: *Ekonomija identiteta*. Princeton: Princeton University Press.

CASANOVA, Giovanni, 2005: *Memoari II*. Zagreb: Prosvjeta.

GATELY, Ian, 2001: *TOBACCO: a cultural history of how an exotic plant seduced civilization*. London: Simon & Schuster.

GILMAN, Sander, L, ZHOU, Xun, 2004: *Smoke: a global history of smoking*. London: REAKTION BOOKS LTD.

HERŠAK, Emil, ADŽIJA, Maja, 2013: *SVETA PIĆA od medovine do čaja*. Zagreb: TIM PRESS.

KOLUMBO, Kristof, 1992: *PUTOVANJE U NOVI SVIJET Dnevnici – pisma*. Zagreb: Izdavačka kuća „Naprijed“.

MILINOVIĆ, A. (2001.) *Ljepota i smisao simbolike hrvatskoga novca*, u *Dom i svijet*. URL: <http://www.hic.hr/dom/354/dom10.htm> (23.12.2015.)

NIKOLIĆ ĐERIĆ, T. ŠOŠA, D. ŽIVKOVIĆ, M. *Dim – priča o duhanu: 30. Siječanj – 31. Svibanj 2015*.

TODD WISE, R. *The Great Vision Quest of Black Elk as Literary Ritual*, u Clyde Holler (ur.) *Black Elk Reader*, Syracuse University Press.

The Flintstones, URL: https://www.youtube.com/watch?v=FV8qFSRin_8